

VYSOKÁ ŠKOLA POLYTECHNICKÁ JIHLAVA

Zdravotně sociální pracovník

SOCIÁLNÍ PRÁCE S DĚTMI A MLÁDEŽÍ
V TEREZÍNSKÉM GHETTU

Bakalářská práce

Autor práce: Petra Dobrovolná

Vedoucí práce: Mgr. Martina Černá, Ph.D.

Jihlava 2024

Vysoká škola polytechnická Jihlava

Tolstého 16, 586 01 Jihlava

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Autor práce: **Petra Dobrovolná**

Studijní program: Zdravotně sociální péče

Obor: Zdravotně sociální pracovník

Garant studijního oboru: doc. PhDr. David Urban, Ph.D.

Název práce: **Sociální práce s dětmi a mládeží v terezínském ghettu**

Vedoucí práce: Mgr. Martina Černá, Ph.D.

Cíl práce: Cílem práce je na základě analýzy zdrojů popsat sociální práci s dětmi a mládeží v terezínském ghettu napomáhající adaptaci na nové podmínky a prostředí a reflektovat odkaz tehdejší sociální práce s dětmi a mládeží pro současnou praxi.

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá sociální prací s dětmi a mládeží v terezínském ghettu, které se v letech 1941 – 1945 stalo pro mnohé z nich poslední zastávkou na cestě k tragické smrti. Teoretická část práce je věnována stručné historii Terezína a jeho specifické roli umožňující vznik zdravotní a sociální péče. Významnou součástí je deskripce všedního života terezínských vězňů v extrémních podmínkách ghetta, v nichž hrála sociální práce nelehkou, ale zcela zásadní úlohu. Praktická část se podrobněji věnuje sociální práci s dětmi a mládeží. Popisovány jsou nejen konkrétní formy sociální práce, ale také činnost sociálních pracovníků pečujících o děti a mládež v úzké spolupráci s vychovateli, zdravotníky i laiky z řad terezínských vězňů, která významně usnadňovala jejich adaptaci na nové životní podmínky a prostředí. Na základě analýzy primárních a sekundárních zdrojů je poskytován ucelený obraz o životě terezínských dětí a mládeže v kontextu sociální práce a reflektován její odkaz pro současnou praxi.

Klíčová slova

Děti a mládež; ghetto; sociální adaptace; sociální práce

Abstract

This bachelor's thesis is about Social Work with children and youth in the Theresienstadt concentration camp, which in the years 1941 – 1945 became for many of them the last stop on the way to a tragic death. The theoretical part is devoted to a brief history of Theresienstadt and its specific role in enabling the emergence of health and social care. An important part of it is a description of everyday life in the Theresienstadt concentration camp in the extreme conditions of the ghetto, in which Social Work played a difficult but crucial role. The practical part describes Social Work with children and youth in more details. It describes not only specific forms of Social Work, but also the activities of social workers caring for children and youth in close cooperation with educators, health workers and non-professionals, which significantly facilitated their adaptation to the new living conditions and environment. Based on the analysis of primary and secondary sources, a comprehensive picture of the life of children and youth in the Theresienstadt concentration camp in the context of Social Work is provided and its legacy for contemporary practise is reflected.

Keywords

Children and youth; ghetto; social adaptation; social work

Prohlašuji, že předložená bakalářská práce je původní a zpracovala jsem ji samostatně. Prohlašuji, že citace použitých pramenů je úplná, že jsem v práci neporušila autorská práva (ve smyslu zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů, v platném znění, dále též „AZ“).

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje **AZ**, zejména § 60 (školní dílo).

Podle § 47b zákona o vysokých školách souhlasím se zveřejněním své práce podle Směrnice pro vedení, vypracování a zveřejňování závěrečných prací na VŠPJ, a to bez ohledu na výsledek obhajoby.

Beru na vědomí, že VŠPJ má právo na uzavření licenční smlouvy o užití mé bakalářské práce a prohlašuji, že **s o u h l a s í m** s případným užitím mé bakalářské práce (prodej, zapůjčení apod.).

Jsem si vědoma toho, že užít své bakalářské práce či poskytnout licenci k jejímu využití mohu jen se souhlasem VŠPJ, která má právo ode mě požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, vynaložených vysokou školou na vytvoření díla (až do jejich skutečné výše), z výdělku dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence.

V Jihlavě dne 31. března 2024

.....

Podpis studentky

Poděkování

Velice ráda bych poděkovala Mgr. Martině Černé, Ph.D. za podporu a podnětné připomínky při vedení této bakalářské práce, díky nimž jsem mohla na problematiku holocaustu poprvé nahlížet optikou sociální práce.

Velké poděkování náleží také mojí rodině a přátelům, zejména za jejich podporu a trpělivé provázení na cestách do Terezína, knihoven a archivů.

Obsah

Seznam zkratk	7
Úvod	8
1 Teoretická část	9
1.1 Terezín, pevnost se statutem města	9
1.2 Pronásledování Židů a vystěhovalců.....	10
1.3 Role Terezína v konečném řešení židovské otázky.....	11
1.4 Charakteristika ghetta Terezín.....	14
1.5 Sociální práce v terezínském ghettu	17
2 Praktická část	20
2.1 Metodologie historického výzkumu, formulace výzkumných otázek	20
2.2 Sociální práce s dětmi a mládeží v prostředí nuceného společenství	21
2.3 Systematické práce zaměřená na výchovné úkoly a podpora sociální adaptace	24
2.4 Specifika novodobé sociální práce s dětmi a mládeží	28
2.5 Resilienční přístup v sociální práci s dětmi a mládeží.....	30
2.6 Shrnutí výsledků historického výzkumu	32
2.7 Diskuse.....	33
Závěr	36
Seznam použité literatury	37
Přílohy	42

Seznam zkratek

ČR	Česká republika
GESTAPO	Tajná nacistická policie s působností i na okupovaných územích
NSDAP	Národně socialistická německá dělnická strana
OSN	Organizace spojených národů
OSPOD	Orgán sociálně právní ochrany dětí
SS	Schutzstaffel (ochranný oddíl, ozbrojená organizace NSDAP)

Úvod

Historie je důležitým atributem každého oboru, sociální práci nevyjímaje. Její znalost umožňuje současným odborníkům navázat na praktické zkušenosti svých předchůdců, nacházet v nich inspiraci i poučení, přinášet nové poznatky a obor dále rozvíjet. Dějiny sociální práce jsou plné osobností i událostí, které významně ovlivnily současné pojetí sociální práce. Nacistická okupace a s ní související zřízení Protektorátu Čechy a Morava však nepatří mezi události, které by byly zasazeny do širšího kontextu historie sociální práce. Tato problematika není příliš probádána, ačkoli je v archivních fondech, zejména Židovského muzea v Praze a Památníku Terezín, uloženo značné množství pramenů primárního a sekundárního charakteru. Terezínské ghetto je důkazem, že jsou i v temné době naší minulosti ukryta mnohá svědectví, která stojí za to objevovat a která jsou přínosem nejen pro společnost, ale i pro oblast sociální práce.

Cílem této bakalářské práce je na základě analýzy zdrojů popsat sociální práci s dětmi a mládeží v terezínském ghettu napomáhající adaptaci na nové podmínky a prostředí a reflektovat odkaz tehdejší sociální práce s dětmi a mládeží pro současnou praxi. Významnou roli při volbě tématu sehrálo nejen nedostatečné probádání problematiky, ale také možnost vnímat toto historické období ze zcela nové perspektivy a v extrémních podmínkách nacházet konkrétní formy sociální práce a jejich skrytá poselství. Jakkoli skýtají dějinné události lidstvu možnost poučit se z tragické minulosti a nedopouštět se stejných chyb, historie se opakuje. Svět je opět dějištěm narůstající nenávisti a konfliktů pramenících z odlišné etnické příslušnosti. Následky největšího z nich, ruské invaze na Ukrajinu, se promítají i do současné sociální práce, jejíž nedílnou součástí se stala také pomoc osobám hledajícím v naší společnosti útočiště před válečným konfliktem. Téma této bakalářské práce je stále aktuální. V kontextu probíhajícího konfliktu v bezprostřední blízkosti naší země je možné spatřovat v terezínské sociální práci hodnotný zdroj poznání a pochopit nepostradatelnost sociální práce v extrémních válečných podmínkách. Sociální pracovníci mohou z daného tématu čerpat inspiraci i sílu nejen při obtížné práci s traumatizovanými ukrajinskými uprchlíky, ale také při práci napříč všemi cílovými skupinami, jimž dnes a denně pomáhají řešit jejich nepříznivou sociální situaci.

1 Teoretická část

Teoretická část této bakalářské práce je věnována stručné historii terezínské pevnosti mapující období od položení základního kamene rakouským císařem Josefem II. až po přeměnu pevnosti v ghetto, které se stalo nuceným společenstvím mnoha středoevropských Židů. Součástí teoretické části práce je i nastínění politické situace, jak v Německu v době převzetí moci Adolfem Hitlerem, tak v Protektorátu Čechy a Morava vnuceného Čechům v roce 1939. Tato historická fakta jsou významná k pochopení širšího kontextu terezínského ghetta a rolí, které sehrálo v konečném řešení židovské otázky. Nedílnou součástí teoretické části práce je také charakteristika terezínského ghetta z pohledu rozdělení mocenských kompetencí a správy vnitřních záležitostí. Popis každodennosti terezínských vězňů přibližuje životní podmínky v ghettu, které patří spolu s nehomogenitou komunity k významným aspektům ovlivňujícím výkon sociální práce v podmínkách a prostředí terezínského ghetta. Činnosti oddělení zdravotní a sociální péče a hlavní oblasti sociální práce jsou zmíněny v poslední kapitole teoretické části. Stěžejní oblast sociální práce v terezínském ghettu, sociální práce s dětmi a mládeží, je blíže rozvedena v části praktické.

1.1 Terezín, pevnost se statutem města

Malé pevnostní město Terezín se nachází dva kilometry jihovýchodně od města Litoměřice, v Ústeckém kraji. Městem protéká řeka Ohře, která jej svým tokem rozděluje na Malou a Hlavní pevnost a v nedalekých Litoměřicích se vlévá do Labe. Malebné městečko na dohled vrcholů Českého středohoří se však do celosvětového povědomí lidí nezapsalo pro svůj půvab, ale jako symbol tragické minulosti.

Terezínská pevnost byla vybudována koncem 18. století jako ochrana před vpády pruských vojsk. Základní kámen k její výstavbě položil v roce 1780 sám rakouský císař Josef II., který pevnost pojmenoval na počest své matky, císařovny Marie Terezie. O dva roky později, v roce 1782, byl vnitřní opevněný prostor Terezína prohlášen za svobodné královské město. (Adler, 2006)

Během desetileté výstavby se podařilo vybudovat jednu z nejdokonalejších pevností bastionového typu na světě a za přítomnosti hlavního projektanta, generála hraběte Karla Pellegriniho, byla pevnost v roce 1790 prohlášena za schopnou boje. Opevnění Terezína, tvořené převážně řezným zdívem z velkých červených cihel zvaných šancovky, zaujímá plochu 67 hektarů. Mohutné hradby, které jsou dodnes zachovány téměř po celém obvodu města, sloužily k ochraně stavidel, jimiž bylo v případě nutné obrany možné zaplavit čtyři uměle zatopitelné kotliny. (Gaszi, 2014) Pevnostní komplex se skládá ze tří částí: Hlavní pevnosti na pravém břehu Ohře, Malé pevnosti na jejím levém břehu a opevněného prostoru mezi nimi. Hlavní pevnost měla pro případné obléhání zcela zásadní obrannou funkci, což je příčinou jejího důmyslného systému opevnění. Základní obranu Hlavní pevnosti o půdorysu mnohacípé hvězdy tvoří osm pětibokých bastionů. Významným obranným prvkem je také rozsáhlý systém podzemních chodeb v celkové délce téměř 30 kilometrů. (Čapek, 2012)

I přes významné strategické umístění nebyla pevnost Terezín v období válek mezi habsburskou monarchií a Pruskem přímo využita k boji a nesplnila svoji původně zamýšlenou obrannou funkci. Terezín zůstal vojenským městem a již v 19. století začala Malá pevnost sloužit jako trestnice pro politické a vojenské vězně. (Chládková, 2021) Pevnost tak začala plnit zcela opačnou úlohu.

Opevnění, které mělo původně zabránit nepříteli monarchie dostat se dovnitř, mu nyní mělo znemožnit dostat se z pevnosti ven. Této nové úlohy bylo využito zejména v období druhé světové války. Do povědomí se tak pevnost Terezín zapsala především díky policejní věznici gestapa zřízené v Malé pevnosti a ghettu v Hlavní pevnosti. (Čapek, 2012) Dva roky po skončení druhé světové války, 6. května 1947, byla Malá pevnost prohlášena Památníkem národního utrpení. Celé město se v roce 1992 stalo památkovou rezervací. (Gaszi, 2014)

1.2 Pronásledování Židů a vystěhovalectví

Když se v roce 1933 dostali němečtí nacisté k moci, nestálo jim v pronásledování Židů prakticky nic. Hitlerova NSDAP podněcovala v nezaměstnanosti sužovaném Německu silné antisemitické nálady. Židovské obyvatelstvo se tak záhy stalo v očích Němců odpovědným za to, že se jejich země nachází na pokraji zhroutení. (Chládková, 2021)

Norimberskými zákony, vydanými v roce 1935, bylo pronásledování Židů zlegalizováno. Zákon o říšském občanství ještě více prohloubil nerovné postavení Židů ve společnosti a německé obyvatelstvo rozdělil do dvou kategorií, na státní příslušníky a říšské občany. Protože se říšským občanem mohl stát výhradně příslušník německé krve, pozbyli Židé tímto ústavním zákonem veškerá politická i občanská práva. Zákon o ochraně německé krve a německé cti znemožňoval uzavírání sňatků mezi Židy a říšskými občany nebo osobami smíšené krve, stejně jako mimomanželský styk mezi nimi. Norimberské zákony vstoupily v platnost i v zemích okupovaných Německem, včetně Protektorátu Čechy a Morava vnučeného Čechům výnosem vůdce a říšského kancléře Adolfa Hitlera, 16. března 1939. (Šimíček, 2021) Na území nově zřízeného Protektorátu žilo tehdy 118 310 Židů. (Adler, 2006)

Pouhý den po zřízení Protektorátu Čechy a Morava, 17. března 1939, schválila protektorátní vláda na svém prvním zasedání několik tvrdých opatření, která měla největší dopad na židovské obyvatelstvo. Židé začali být systematicky vylučováni z veřejného života. Lékaři a advokáti židovského původu nesměli provozovat svoje praxe, vedoucí pozice průmyslových podniků mohli zastávat pouze árijci. Na základě nařízení říšského protektora o židovském majetku byli Židé povinni nahlásit u Národní banky svůj majetek, který jim byl postupně zabavován. (Kasperová, 2010) Židovské děti byly vyloučeny ze škol, platil zákaz návštěv restaurací, divadel a kin, knihoven, výstav a muzeí. Používání dopravních prostředků bylo omezeno na cestování nejnížší třídou, posledním vozem soupravy nebo zcela zakázáno. Nakoupit nebo vyřídít potřebné záležitosti na některém z úřadů bylo možné pouze ve vymezeném čase. Od září 1941 začalo na celém území Říše platit policejní nařízení o označování Židů. (Adler, 2006) Židé starší šesti let museli být označeni žlutou šesticípou hvězdou s černým nápisem Jude (Žid) uprostřed. Pouze židovským partnerům ze smíšených manželství byla udělena výjimka z této ponižující stigmatizace. Vymanit se ze života ve strachu a opustit Protektorát bylo čím dál obtížnější, přestože okupační orgány zpočátku Židy k útěku do zahraničí samy podněcovaly. (Kasperová, 2010)

Na základě výnosu podepsaného v červenci 1939 říšským protektorem Konstantinem von Neurathem byla v Praze založena Ústředna pro židovské vystěhovalectví, která se stala jedinou legální možností emigrace. Zřízení Ústředny pro židovské vystěhovalectví zdůvodňovala okupační správa především urychlením administrativních záležitostí spojených s vystěhovalectvím Židů z Čech a Moravy. (Milotová, 1997) Za tímto účelem bylo zřízeno

jedenáct oddělení, kterými musela každá žádost o vystěhování projít. Formuláře, jimiž musela být žádost podložena, vydávala žadateli Židovská náboženská obec. Odevzdání těchto formulářů dokládal červený kupon s číslem podání žádosti, kterým se musel žadatel při každé návštěvě Ústředny prokázat. Během procesu vyřizování žádosti o vystěhování bylo prověřováno, zda má žadatel uhrazeny všechny obecní poplatky (zejména týkající se spotřebovaných energií a vody) či plnil svoje daňové povinnosti. Byla kontrolována úhrada poplatků za vystavení cestovních dokladů a propustky pro vývoz věcí. Vydání cestovních dokladů předcházela kontrola, zda se žadatel nenachází na seznamu stíhaných osob. Následně byla žadateli stanovena vystěhovalecká daň a do cestovních dokladů dopsáno, že platí pouze pro vycestování z Protektorátu bez možnosti návratu. (Černý, 1997) Židovské vystěhovalectví podporovala kromě Ústředny také celá řada předních židovských institucí. Přesto však byly možnosti emigrovat čím dál více omezené, až bylo v létě roku 1941 židovské vystěhovalectví zcela zastaveno. (Kasperová, 2010)

1.3 Role Terezína v konečném řešení židovské otázky

Vyhlazení židovského obyvatelstva se stalo zručním plánem nacionálního socialismu ještě před samotným vypuknutím války, avšak cesta k jeho realizaci se otevřela ve chvíli, kdy Německo vstoupilo do války s Ruskem. Plán na vyhlazení židovského obyvatelstva, nacisty nazýván jako „konečné řešení židovské otázky“, se tak v létě roku 1941 dostává do své závěrečné fáze. (Adler, 2006) Na území říše započaly přípravy k soustředění židovského obyvatelstva, které by bylo následně deportováno k likvidaci na východ. Jakkoli Adolf Hitler naléhal, aby byla tzv. stará říše i Protektorát Čechy a Morava co nejdříve zbaveny Židů, s výstavbou či dokonce plánováním vyhlazovacích zařízení na území dobitého Polska se teprve začínalo. Hledání dočasného řešení se přímo dotýkalo i Židů v Protektorátu. (Blodig, 1997) S návrhem izolovat protektorátní Židy v ghettu, které by bylo zřízeno přímo na území Protektorátu Čechy a Morava, přišel v říjnu 1941 zastupující říšský protektor a šéf Hlavního říšského bezpečnostního úřadu Reinhard Heydrich. (Hájková, 2021) Pražská ústředna pro židovské vystěhovalectví poté svěřila vypracování návrhu na ghettoizaci protektorátního židovského obyvatelstva Židovské náboženské obci. Zpočátku se uvažovalo o zřízení dvou ghett, jednoho v Čechách a jednoho na Moravě. Zatímco úvahy o zřízení ghetta na Moravě měly podobu přeměny blíže neurčené židovské vesnice v ghetto, pro Čechy byl navrhován husitský hrad Stará Ratibor. (Blodig, 1997) Záhy byl však pro zřízení ghetta zvolen Terezín, zejména pro svoji centrální geografickou polohu a snadnou ostrahu danou pevnostními valy. Až do 20. listopadu 1941 byl tento záměr českým Židům utajen. (Adler, 2006) O čtyři dny později, 24. listopadu 1941, přijelo do Terezína prvním transportem 342 židovských mužů tzv. komanda výstavby, které mělo úpravou několika kasárenských objektů město připravit na příjezd velkého počtu deportovaných. (Chládková, 2021) Tímto dnem byla započata existence terezínského ghetta, které během let 1941 – 1945 plnilo čtyři navzájem se překrývající funkce. Terezín měl podobu tranzitního průchozího tábora i přednostního ghetta určeného pro skupiny považované za výjimky, například staré lidi, sloužil k decimaci Židů a byl využit jako prostředek nacistické propagandy. S každou funkcí byly spojeny širší procesy věznění a likvidace. (Hájková, 2021)

Z Terezína se stal uzavřený tranzitní tábor, ve kterém byl nedostatek téměř všeho. První týdny se žilo pouze ze zásob, které si s sebou lidé přivezli ve svých zavazadlech o maximální povolené hmotnosti 50 kg na osobu. Díky svému přísnému vedení se tábor v počáteční fázi prakticky neodlišoval od koncentračního tábora. Povinnost zdravit spočívala u mužů v sejmutí pokrývky

hlavy, ženy se musely klanět. Označení Židů židovskou hvězdou platilo pochopitelně i zde, tato povinnost byla pro letní období blíže specifikována nutností umístit židovskou hvězdu na kalhoty v případě práce bez košile. (Adler, 2006) Byl zakázán styk rodinných příslušníků a také styk s obyvateli Terezína, který byl v té době ještě obydleným městem. (Chládková, 2021) Svoji roli tranzitního průchozího tábora plnil Terezín prakticky okamžitě. V 526 transportech do něj bylo postupně deportováno 139 654 židovských obyvatel z Protektorátu i Říše, Rakouska, Nizozemí a Dánska, jejichž další deportace na východ začaly počátkem ledna 1942, tedy pouhých šest týdnů od samotného vzniku terezínského ghetta. (Kasperová, 2010) Tento počet však nezahrnuje osoby, které byly do Terezína dopraveny na jaře 1945 v době evakuace koncentračních táborů nacisty a o jejichž množství lze pouze spekulovat. (Polák, 2011) Tranzitní tábor byl v neustálém pohybu, jen málo deportovaných zůstalo v Terezíně od svého příjezdu až do konce. Většina Terezín opouštěla po několika týdnech či měsících, výjimkou nebylo ani pár hodin strávených v Terezíně před další deportací na východ. (Adler, 2006)

Veškerá moc byla v rukou táborové komandatury, která podléhala Ústředně pro židovské vystěhovalce v Praze a v jejímž stínu se začínala utvářet židovská samospráva. Postupem času se přísné táborové vedení začalo umírnovat. Denním rozkazem z 16. února 1942 bylo například dětem umožněno každou neděli navštěvovat své rodiče po dobu dvou hodin. (Adler, 2006) Téhož dne byl vydán výnos, jehož prostřednictvím byla zrušena obec Terezín a obyvatelé byli nuceni město nejpozději do 30. června 1942 opustit. (Chládková, 2021)

Z uzavřeného tábora se stalo otevřené ghetto. Mírnější režim vyvolával u vězňů, zejména u těch, kteří byli v Terezíně delší dobu, zpočátku rozpaky a z nenadálé volnosti měli obavu. Platnost některých práv se jim tak musela připomenout denním rozkazem. Lidé se mohli volně pohybovat, využívat k chůzi na veřejném prostranství chodníky a navštěvovat svoje blízké, aniž by za to byli potrestáni. (Adler, 2006) Složení obyvatel ghetta se začalo postupně měnit. V lednu 1942, během porady vysokých říšských funkcionářů ve Wannsee, byl Terezín označen za „ghetto pro staré“, přičemž měla deportace těchto osob do Terezína pomoci zamaskovat skutečný záměr nacistů v podobě „konečného řešení židovské otázky“. (Chládková, 2021) Do Terezína přicházeli staří lidé s chatrným zdravím, kterým byla přislíbena kvalitní péče v domovech pro seniory v lázeňském městečku, za kterou často zaplatili celé své úspory. Terezín byl brzy přeplněn, šířily se nemoci, ghetto se potýkalo s přemnožením šatních i vlasových vší. Řešením vzniklé situace se tak staly transporty pro osoby starší 65 let, které údajně směřovaly do pečovatelského ghetta v Polsku. Skutečný cíl cesty zůstal nic netušícím seniorům utajen. Prvními účastníky těchto transportů byli němečtí Židé, poté Židé z Protektorátu, často nemocní a vyhladovělí, neschopní zmobilizovat poslední zbytky svých psychických i fyzických sil a připravit se na cestu. (Adler, 2006) Terezín plnil svoji roli přednostního ghetta určeného pro staré lidi zejména v době omezování deportací starších osob, které mělo podpořit iluzi o důstojném místě pro život seniorů. Na podzim roku 1944 tak starší lidé tvořili převážnou část obyvatel terezínského ghetta. (Kasperová, 2010)

Úloha decimovat židovské obyvatelstvo nebyla v terezínském ghettu plněna přímou likvidací, jako ve východních koncentračních táborech, kde Židé nacházeli smrt v plynových komorách, umírali velmi rychle hlady nebo vysílením při tvrdé práci. V terezínském ghettu docházelo k decimaci Židů v delším časovém úseku zejména v důsledku životních podmínek, které zde panovaly. (Polák, 2011) Katastrofální přelidněnost ghetta s sebou přinesla hygienické a zdravotní problémy, které byly doslova živnou půdou pro šíření epidemií. Ty se staly osudnými pro mnohé

obyvatele ghetta, zvláště pak pro staré lidi, kterým se jako nepracujícím dostávalo nejmenších přidělů stravy a jejichž obranyschopnost před těmito epidemiemi byla díky dlouhodobému hladovění minimální. (Kasperová, 2010) K největší úmrtnosti docházelo v terezínském ghettu mezi lety 1942 – 1943, tedy v době největší koncentrace osob starších 65 let. Staří lidé se s podmínkami ghetta srovnávali nejhůře, trpěli depresemi, byli psychicky vyčerpaní a svůj život mnohdy ukončili sami. (Polák, 2011) Narůstající úmrtnost vedla k ukládání ostatků zemřelých osob do hromadných hrobů a později k výstavbě krematoria se čtyřmi kremačními pecemi. (Adler, 2006). Před koncem války nacisté popel zemřelých, němé svědectví svých hrůzných zločinů, vysypali do řeky Ohře a zakopali do jámy u koncentračního tábora v Litoměřicích. (Blodig, 2019)

Zahlazování stop na konci druhé světové války předcházela snaha nacistů dementovat narůstající počet zpráv o vyhlazování Židů. Rozhodli se proto použít Terezín jako důkaz, že je se Židy dobře zacházeno. Pravá podoba Terezína zůstala veřejnosti skryta a ani zdaleka neodpovídala obrazu, kterým se nacisté snažili obelhat obyvatele Protektorátu i světovou veřejnost. (Kasperová, 2010) Terezín byl oficiálně přejmenován na „židovské sídelní území“ a dosavadní označení ghetto přestalo 1. května 1943 platit. Ulice byly označeny civilními názvy a iluzi funkčního finančního hospodářství mělo umocnit zřízení fiktivní banky, která začala vydávat vlastní peníze. Ty však byly ve skutečnosti zcela bezcenné. Ne příliš vydařená delegace Německého červeného kříže se stala, společně se silícím zájmem Švédska a dánských úředních institucí o návštěvu Terezína, impulsem k tzv. zkrášlovací akci. (Polák, 2011) Zkrášlování města vyvolávalo ve vězních protichůdné pocity. Na jedné straně žili v neustálém strachu ze zařazení do transportů na východ, které byly s cílem snížit počet obyvatel města opět obnoveny, na druhé straně mohli v rámci budování iluze židovského městečka s bohatým kulturním životem alespoň nepatrně těžit z částečně zlepšených životních podmínek a o něco lépe se najíst. Zkrášlování města bylo v Terezíně věnováno značné úsilí. (Kasperová, 2010) Dlouho očekávaná delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže dorazila do Terezína 23. června 1944. Švýcarský lékař Maurice Rossel a dva dánské vládní úředníci Frants Hvass a Juel Henningsen se během časově omezené návštěvy Terezína stali součástí pečlivě vykonstruované iluze, které uvěřili. (Polák, 2011) Terezín byl prezentován jako konečný tábor, ze kterého nejsou Židé deportováni na východ, což Maurice Rossel také uvedl ve své zprávě z návštěvy Terezína, v níž popsal podmínky tábora jako uspokojivé. Věrohodnost zprávy byla posílena fotografiemi, zejména mateřských škol a hrajících si dětí, které Rossel během své návštěvy se svolením velitele tábora pořídil. (Kárný, 2019) Pomyslnou tečkou za zkrášlovací akcí bylo natočení propagandistického filmu s názvem „*Terezín: Dokumentární film z židovského sídelního území*“ často mylně uváděn pod názvem „*Vůdce daroval Židům město*“. Film pomáhal v létě 1944 dvěma nežidovským zaměstnancům pražské společnosti Aktualita, Ivanu Fričovi a Karlu Pečenému, režírovat berlínský filmový režisér Kurt Gerron, toho času vězněný v Terezíně. (Hájková, 2021) Ačkoli se mezi vězni zvedla proti filmu velká vlna nevole, byli nuceni v něm účinkovat, za což byli následně odměněni drobnými výhodami a posléze odesláni do vyhlazovacího tábora. V době, kdy již byla většina účinkujících po smrti, byl film opatřen zvukovou stopou v podobě židovské hudby. Terezín se stal posledním ghettom v němž žili a trpěli Židé až do samotného konce druhé světové války. (Adler, 2006)

1.4 Charakteristika ghetta Terezín

Charakter terezínského ghetta do jisté míry určovala židovská samospráva, která spravovala jeho vnitřní záležitosti. Její činnost však byla převážně výsledkem plnění rozkazů nacistického vedení tábora, neboť to byli právě nacisté, kdo tahal za pomyslné nitky moci a o všem rozhodoval. (Kasperová, 2010) Své příkazy vydávala táborová komandatura výhradně ústně. Úkolem židovské samosprávy bylo převedení těchto příkazů do písemné podoby a prostřednictvím denních rozkazů pak vězně seznámit s platností nových nařízení. V nacistickém vedení tábora se postupně vystřídali komandanti Siegfried Seidl, Anton Burger a Karl Rahm. (Chládková, 2021) Siegfried Seidl byl ze všech tří komandantů nejvzdělanější, vystudoval historii na vídeňské univerzitě, kde získal doktorát. Podílel se na organizaci registrace Židů deportovaných do Lodže a po odchodu z Terezína řídil koncentrační tábor Bergen-Belsen. Anton Burger, považovaný za nejkrutějšího komandanta, působil ve funkci nacistického velitele tábora nejkratší dobu. Jedním z mnoha brutálních rozkazů z dob jeho existence jsou nucené interrupce u žen, které v terezínském ghettu otěhotněly. Karl Rahm vystřídal Antona Burgera ve funkci v únoru 1944. Oproti svým dvěma předchůdcům měl jako vyučený elektrikář nejnižší vzdělání. Svoji pozici v Terezíně tak vnímal jako obrovský kariérní postup a jen nerad připouštěl jakýkoli zásah do svých kompetencí. Terezínskou komandaturu představovali i další muži na nižších pozicích, kteří plnili převážně politické nebo administrativní úkoly. (Hájková, 2021) Jen minimum vězňů se dostalo do přímého kontaktu s příslušníky SS. Vězni, jež měli být potrestáni nebo popraveni, byli komandaturou odesíláni do Malé pevnosti, která však byla spravována pražským gestapem a s terezínským ghettom neměla přímou spojitost. (Hájková, 2021)

Jediný, komu byl umožněn každodenní kontakt s velitelem SS byl židovský starší, který stál jako židovský vedoucí ghetta v čele terezínské samosprávy a z pozice své funkce byl plně zodpovědný táborové komandatuře. (Kasperová, 2010) Židovský starší informoval velitele SS o počtu vězňů a nemocných, podával hlášení o příchozích i plánovaných transportech, přednášel své požadavky a podněty. V době působnosti Antona Burgera ve funkci komandanta bylo nepřipustné, aby jakýkoli Žid, včetně židovského staršího, jednal s funkcionáři SS bez přítomnosti dalších osob. Toto nařízení Burger jako jediný dodržoval, Siegfried Seidl a Karl Rahm však jednali s židovským starším často výhradně o samotě. (Adler, 2006) Prvním a současně nejvýznamnějším židovským starším byl Jakob Edelstein, jež své naděje vkládal zejména do mladých Židů, kteří by po skončení války zajistili pokračování židovského národa. Snažil se Terezín formovat jako pracovní tábor, pro který jsou tito mladí lidé nepostradatelní a vytvořit jim tak útočiště, v němž by mohli válečná léta přežít. (Hájková, 2021) Jeho úsilí však značně ochromily deportace starých a prominentních Židů z Německa a Rakouska. Nově příchozím se podařilo dosáhnout svého zastoupení nejen v Radě starších, dosud spravované především protektorátními Židy, ale i ve funkci židovského staršího. Jakob Edelstein byl sesazen do pozice zástupce nového židovského staršího, Paula Eppsteina, držícího ochrannou ruku nad starými německými Židy, čímž byly Edelsteinem chráněné mladé generace protektorátních Židů upozaděny. Rozdílné smýšlení obou mužů bylo příčinou častých sporů a napětí v ghettu. Tyto spory tříštily jednotnou vůli terezínské samosprávy a otevíraly tak cestu ke snazšímu ovládnutí terezínského ghetta příslušníky SS. (Kasperová, 2010) Posledním židovským starším, vedoucím ghetto v období transportů snižujících počet obyvatel ghetta před návštěvou Mezinárodního výboru Červeného kříže, byl Benjamin Murelstein, který se své pozice 5. května 1945 vzdal. (Hájková, 2021)

Každý židovský starší měl dva zástupce, kteří jej mohli na jednání s představiteli SS doprovázet nebo v případě potřeby plně zastoupit. (Adler, 2006) Významný poradní orgán židovského staršího představovala Rada starších, o jejímž počátečním složení rozhodla Ústředna pro židovské vystěhovalce ještě před samotným odjezdem do Terezína. Tím měli Židé získat v neklidné době naději, že budou moci rozhodovat o svém osudu a sami spravovat město, které se má stát jejich příštím domovem. (Chládková, 2021) Členství v Radě starších bylo spojeno s řadou výhod. Členové Rady měli k dispozici vlastní bydlení, s jehož provozem a údržbou jim vypomáhali najatí sloužící, mohli častěji psát dopisy i dostávat balíky, ale především byli chráněni před deportacemi na východ. Těchto výhod však Rada starších pozbyla s podzimem roku 1944, kdy byli někteří její členové deportováni do vyhlazovacího tábora a ostatní zbaveni funkce. Ještě v prosinci téhož roku byla ustanovena nová Rada, v níž mělo pět zemí svého zástupce. Ke správě vnitřních záležitostí ghetta využívala Rada starších poměrně složitý administrativní aparát tvořený několika odděleními členěnými do celé řady pododdělení a referátů. (Adler, 2006)

Vedení, v jehož čele stál židovský starší se svými zástupci, zahrnovalo dvě významná pododdělení, ústřední sekretariát a ústřední evidenci. Zde byly shromažďovány veškeré informace o všech vězňích, včetně statistických údajů o jejich počtech, byly evidovány příchozí i odchozí transporty nebo shromažďovány stížnosti a žádosti o milost. (Adler, 2006) Oddělení vnitřní správy vedené Dr. Egonem Popperem ze Slaného bývá přirovnáváno k ministerstvu vnitra. Ke kompetencím tohoto oddělení patřila zejména hospodářská správa budov a pozemků a jejich vedení. Vnitřní správa zahrnovala také matriku a poštu. Ústředna práce primárně přidělovala práci všem vězňům, na něž se vztahovala všeobecná pracovní povinnost. Rozhodovala o tom, kdo je schopen vykonávat jakou práci a určovala, kdo má jako těžce pracující nárok na vyšší přiděly potravin. (Hájková, 2021) Hospodářské oddělení zajišťovalo, skladovalo a rozdělovalo potraviny, k čemuž využívalo šest dílčích pododdělení: ústřední provianturu, produkci, sklady, ústřední správu materiálu, zemědělské a dopravní oddělení. Finanční oddělení nebylo příliš významné. Působilo spíše jako interní zúčtovací orgán. (Adler, 2006) V technickém oddělení pracovalo mnoho českých inženýrů, architektů a manuálně zručných vězňů, jejichž zásluhou byl život v ghettu snesitelnější. Zejména nově položené vodovodní potrubí a přípojky kanalizace vedly ke zlepšení tristiálních životních podmínek. Oddělení zdravotnictví a péče, vedené Erichem Munkem, sdružovalo po hospodářském oddělení nejvíce vězňů, jejichž prostřednictvím byly poskytovány služby nemocným a potřebným. (Hájková, 2021) Oddělení péče o děti a mládež se snažilo maximálně ulehčit život v ghettu dětským vězňům a současně zmírňovat negativní vliv prostředí na vývoj jejich osobnosti. (Kasperová, 2010) Vznik oddělení pro organizaci volného času iniciovali v březnu 1942 Alfred (Fredy) Hirsch a mladý plzeňský rabín Erich Weiner. Toto oddělení bylo ustanoveno jako poslední zejména z důvodu počátečního zákazu veškerých kulturních činností. (Hájková, 2021)

Těmito odděleními byly spravovány záležitosti týkající se všech oblastí života terezínských vězňů, společenství založeného od samého počátku na nerovnosti. I ty nejmenší rozdíly mezi vězni měly vliv na společenskou hierarchii a vytvářely několik odlišných, ale vzájemně propletených skupin lidí. (Hájková, 2021) Nucené společenství a označení žlutou šesticípou hvězdou bylo prakticky to jediné, co terezínské Židy spojovalo. Přesto byla světu předkládána jen obtížně vyvratitelná tvrzení, založená na nenávisti hnaném paušalizováním a připodobňováním jednoho k druhému, vedoucí až k samotné ghettoizaci židovského obyvatelstva. Židé v Terezíně se však od sebe odlišovali sociálním původem, příslušností k určitému národu, jazykem, náboženským vyznáním,

způsobem života a v mnoha dalších oblastech. (Adler, 2006) V Terezíně vzniklo složité společenství, jehož kategorizaci ovlivňovalo několik faktorů, které jej formovalo - etnicita, věk, pohlaví a sociální kapitál. Etnická kategorizace měla pro české, německé, rakouské, dánské, nizozemské, slovenské a maďarské Židy zcela zásadní význam a jejím následkem byla existence značné hierarchie. Mezi českými a německými Židy panovala v terezínském ghettu rivalita. Čeští Židé vnímali ty německé často na základě zakořeněných protiněmeckých předsudků a vyčítali jim, že se až příliš ztotožnili s nacistickým smýšlením třetí říše. Němečtí Židé považovali české Židy za povýšené s lepšími příležitostmi při rozdělování práce a zdrojů, ovšem tyto poměry mlčky akceptovali. (Hájková, 2021) I přes vzájemnou rivalitu však charakter terezínského ghetta utvářeli společně. Čeští Židé se do tváře ghetta vepsali nejvíce, podíl německých a rakouských Židů je však nesmazatelný. Slovenští a maďarští Židé, kteří se v terezínském ghettu ocitli až v posledních měsících jeho existence, byli o možnost vtisknout táboru své charakteristické rysy ochuzeni. Tato skutečnost Terezín odlišovala od jiných ghett, která primárně sloužila k výkonu nucených prací místních Židů a pakliže se v nich ocitli deportovaní z jiných zemí, jen obtížně zapadli a zůstávali trvale nepřijímanou menšinou. (Adler, 2006)

Mezi terezínskými vězni byla zastoupena obě pohlaví a všechny věkové kategorie. Staří Židé z Německa a Rakouska deportovaní do Terezína po konferenci ve Wannsee značně navýšili počet vězňů starších 65 let. I přes snahu zřizovat domovy pro staré Židy, v nichž by jim byla poskytována základní péče, tvořili tito Židé nejubožejší skupinu vězňů. (Blodig, 2019) Žalostné životní podmínky židovských seniorů byly nepřímým důsledkem rozhodování samosprávy, která v době působnosti Jakoba Edelsteina ve funkci židovského staršího upřednostňovala mladé a pracující Židy, v nichž spatřovala budoucnost svého národa. Staří lidé tak jako nepracující měli nejmenší přiděly potravin a byli nejhůře ubytovávaní. Tyto skutečnosti se promítaly také do úmrtnosti, nejvyšší šanci na přežití měli v Terezíně dospívající. (Hájková, 2021) Jejich životní podmínky byly přesným opakem života terezínských seniorů. Speciálně zřízená dětská kuchyně vařila, byť z omezených zdrojů tehdejší doby, výživnější jídla než ostatní kuchyně terezínského ghetta. Podstatná část dětí měla k dispozici větší obytný prostor v dětských domovech. (Franková, 1998). Dětské domovy byly rozdělovány podle věku a pohlaví, jazyka, kterým děti hovořily, nebo přítomnosti rodičů v táboře. Práce v oddělení péče o mládež platila za prestižní povolání a jednotlivé domovy mezi sebou vzájemně soupeřily. (Hájková, 2021) I přes zcela odlišné postavení koexistovaly tyto věkové skupiny vedle sebe a vzájemně se ovlivňovaly. V roce 1943 byla vedoucími oddělení mládeže zorganizována akce „Pomocná ruka“, během které mladí lidé ve věku mezi 14 a 17 lety poskytovali terezínským seniorům potřebnou pomoc a podporu při zvládání běžných úkonů nebo jejich život obohacovali o společný čas trávený rozhovory či předčítáním knih. Zpočátku vnímali staří lidé zlomení prostředím terezínského ghetta aktivity mládeže se značnou nedůvěrou. Postupně však došlo mezi oběma věkově rozdílnými skupinami k určitému sblížení. (Tarsi, 1998)

Z hlediska sociálního kapitálu měli v terezínském ghettu nejvyšší status mladí čeští Židé, kteří svůj nárok na prestiž stavěli na příslušnosti k jednomu ze dvou komand výstavby, která Terezín v jeho počátcích připravovala pro příjezd židovského obyvatelstva. Postupem času a příjezdem nových příchozích transportů se stali nejstaršími vězni a svého postavení využívali i ve prospěch svých blízkých. Příslušnost k sociální elitě byla definována i vztahově, často stačilo být v příbuzenském poměru k člověku majícímu výhody. Vedle sociální elity, spojené s týmem Jakoba Edelsteina, existovala také elita politická soustředěná v sídle židovské samosprávy

v Magdeburských kasárnách. (Hájková, 2021) Privilegované postavení některých vězňů sloužilo táborové komandatuře SS k prezentaci Terezína jako ukázkového tábora. Statut prominenta kromě snesitelnějších podmínek v ghettu často znamenal život, neboť svého nositele chránil před deportací k téměř jisté smrti. (Bondyová, 1998).

Jakkoli bylo terezínské společenství nesourodé a postavené na nerovnosti, dokázalo fungovat pevně jako celek díky snaze nacházet smysl v situaci, jíž jsou lidé vystaveni. Vnímání Terezína jako místa, v němž mohou Židé všechno příkoří přetvářet v něco dobrého, vytvořilo společnou identitu, která terezínským vězňům, zejména seniorům, umožňovala překonat pocit osamělosti a považovat sebe sama za součást terezínského společenství. (Hájková, 2021)

1.5 Sociální práce v terezínském ghettu

Matoušek (2007) definuje sociální práci jako společenskovední disciplínu i oblast praktické činnosti, jejímž cílem je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů. Než se však v roce 1920 stala sociální práce samostatným oborem, naráželi sociální pracovníci na nepochopení a čelili silně zakořeněné tradici dobročinnosti, která stála v cestě uznání sociální práce jako samostatné profese. Období nacistické okupace a zřízení Protektorátu Čechy a Morava bylo ve znamení mnoha sociálních problémů, se kterými se museli sociální pracovníci vypořádat. Největší problém představovalo velké množství uprchlíků, hromadně prchajících před nebezpečím a nejistou budoucností do vnitrozemí bývalého Československa. Ubytování, stravu, ošacení nebo zaměstnání pomáhal uprchlíkům zajišťovat Ústav pro péči o přestěhovalce. V případě židovských uprchlíků pak Sociální ústav náboženských obcí židovských. (Kodymová, 2013)

Na počátku sociální práce je vždy člověk. Člověk, který potřebuje pomoc druhého a člověk, který tuto pomoc nabízí. Když se lidé ocitli v terezínském ghettu, zmizel svět, jaký dosud znali. Byli vrženi do neznámého prostředí, které nebylo na příjezd obrovského množství zmatených a vystrašených lidí připraveno. Sociální pracovníci dosud svádějící boj za uznání svojí profese nyní stáli před zcela novým protivníkem v podobě tragických událostí, které s sebou přinesla druhá světová válka. Pro svůj židovský původ se někteří z nich ocitli mezi vězni terezínského ghetta a s odvahou přenášeli poznatky a hodnoty svého oboru do praxe ve zdejším prostředí. Společně s nimi se na terezínské sociální práci podíleli i představitelé dalších oborů, zejména lékařských a pedagogických, ale také psychologové a laici, jejichž hlavním nástrojem pro výkon sociální práce byla především jejich vlastní osobnost a lidskost. Nacistická propaganda oblékla Terezínu kabát jedinečnosti, kterou bychom jen stěží hledali v jiném ghettu. Neutěšené životní podmínky představovaly širokou škálu problémů, v nichž mohla být sociální práce nápomocná. (Klepáčková, Černá, Šlechtová, 2021) Zásadním problémem bylo ubytování a stravování. Terezínští vězni byli po příchodu ubytováni nejen v kasárenských budovách a menších domech, ale také v původních stájích, na dvorech, ve sklepích a na půdách, kde byly podmínky k životu obzvláště nevyhovující. (Chládková, 2021) Obytný prostor terezínského vězně se ve většině případů omezoval na pouhé místo ke spaní. Ne vždy však byla tímto místem postel či matrace, kterých byl v Terezíně zpočátku nedostatek, a tak lidé spávali na podlaze. Žalostné hygienické podmínky platily zejména pro menší domy, ve kterých, na rozdíl od kasárenských objektů, chyběly umývárny. Donáška vody k mytí představovala zejména pro nemocné a staré obyvatele ghetta značný problém. (Adler, 2006) Významnou roli sehrávalo v Terezíně jídlo

a přístup k potravinám se promítal do společenského statusu vězňů. Kdo měl přístup k jídlu, byl na vrcholu sociální hierarchie. Nákup potravin pro terezínské ghetto byl hrazen pražskou Ústřednou pro židovské vystěhovalce, která získávala finance pro provoz ghetta prodejem zabaveného židovského majetku, z peněz odcizených Židům nebo peněz, které Židé zaplatili v domnění koupě místa v domově pro seniory v lázeňském městečku Terezín. Potraviny byly v Terezíně centrálně distribuovány židovskou samosprávou. Vězňům byl v kuchyních ghetta vydáván oběd a večeře, snídani si museli připravit sami z potravin, které jim byly přidělovány. (Hájková, 2021) Nehodnotná strava a přidělový systém znevýhodňující nepracující seniory byl příčinou oslabeného imunitního systému, váhového úbytku a onemocnění trávicího traktu, které mělo pro terezínské seniory většinou fatální následky. (Chládková, 2021) Jídlo se v ghettu stávalo častým předmětem krádeže. Vězeňská morálka však ospravedlňovala krádež ze společného majetku, neboť všudypřítomný hlad a umírání symbolizovalo sociální vyloučení. (Hájková, 2021)

Propagandistická role ukázkového ghetta umožnila v Terezíně vznik zdravotní a sociální péče, neboť pro nacisty bylo žádoucí, aby ghetto působilo zdravým dojmem. Zdravotní péče byla ve svých počátcích ve znamení katastrofálního nedostatku veškerého zdravotnického vybavení a léčiv. V roce 1942 byl například inzulin takovou vzácností, že mnoho diabetiků nemělo možnost kompenzovat svůj zdravotní stav a zemřelo. Inzulín se do Terezína dostal ve větším množství až v červnu 1944 společně s delegací Mezinárodního výboru Červeného kříže. V případě ostatních léčiv a nezbytného vybavení se začala situace zlepšovat dříve, neboť byl Terezín zásobován zejména z léků a vybavení uzavřených židovských nemocnic v Protektorátu a Německu. Stejně tak využívalo terezínských zdravotníků léky a nástroje zabavené nově příchozím vězňům, mezi nimiž bylo i mnoho lékařů. (Hájková, 2021) Tvrdou prací zdravotníků byla v Terezíně postupně vybudována zdravotnická zařízení poskytující základní i specializovanou lékařskou péči. Vznikaly marodky, ambulance i nemocnice. (Chládková, 2021) Při ošetření se obyvatelé ghetta prokazovali zdravotním průkazem, který se začal používat od května 1943. K nejčastějším táborovým chorobám patřila průjemovitá onemocnění, břišní tyfus, tuberkulóza, žloutenka, kožní a mnohá další onemocnění. Ačkoli se úroveň zdravotnické péče postupně zlepšovala, smutným faktem zůstávala žalostná péče o staré bezmocné pacienty, duševně nemocné a tělesně postižené. (Adler, 2006)

Oddělení péče, zřízené v roce 1942, se na počátku svojí existence potýkalo s obrovským množstvím německých a rakouských Židů, kteří do Terezína přijeli s nadějí na lepší život. (Hájková, 2021) Jak je ze Zprávy o počátcích oddělení sociální péče v Terezíně patrné, byla činnost tohoto oddělení zahájena pouze se třemi zaměstnanci. Jedním z nich byla i plzeňská lékařka Ruth Edith Hoffe. Oddělení péče mělo omezené zdroje pomoci a nebylo schopné uspokojit všechny požadavky potřebných. Při posouzení nároku na vydání ošacení a předmětů denní potřeby se přihlíželo jednak k věku a zdravotnímu stavu žadatele, ale také k tomu, zda již dotyčný požadovanou věc nevlastní a zda ji pro svůj život v terezínském ghettu opravdu nezbytně potřebuje. (Neznámý autor, 1942) Oddělení péče poskytovalo svoji pomoc a podporu znevýhodněným osobám terezínského ghetta, mezi které kromě seniorů patřili také tělesně a duševně postižení, nevidomí, neslyšící, váleční poškození, nepracující, osoby uvězněné ve věznicích ghetta, děti a mládež. Oddělení péče bylo vedeno lékařem, dermatologem z Českých Budějovic, Karlem Fleischmannem. (Hájková, 2021) Díky jeho podrobné měsíční zprávě z října roku 1943 můžeme získat vcelku ucelenou představu o tom, jak byla činnost oddělení péče realizována a plánována. Veškerou činnost bylo možné rozdělit na péči uzavřenou a otevřenou.

Uzavřená péče spočívala v poskytování potřebné pomoci nemocným osobám umístěným na pokojích pro těžce nemocné a v chorobincích, v domovech pro kojence a batolata, v domovech pro válečné poškozence nebo domovech určených pro osoby s tělesným a smyslovým postižením. V těchto domovech dohlížela na realizaci péče vedoucí pečovatelka. Otevřená péče zahrnovala pečovatelskou a ošetřovatelskou činnost na území celého ghetta, která byla realizována v úzké spolupráci s terezínskými lékaři. Pečovatelé přímo navštěvovali konkrétní potřebné nebo byli trvale přiděleni do domů, kde bylo poskytování péče nezbytnou nutností a v těchto domech žili. Rozsah poskytované péče byl značný. Kromě přímé péče zajišťovalo oddělení také informační a poradenské služby, bylo zprostředkovatelem poštovního styku, zajišťovalo výdej a opravy kompenzačních pomůcek, zprostředkovávalo práci znevýhodněným osobám, provádělo krizovou intervenci při suicidálním jednání či intervenci ve prospěch vězňů ve věznicích ghetta. (Fleischmann, 1943) Po říjnu 1944 vedl oddělení péče Dr. Leo Baeck, významný berlínský rabín, který byl do Terezína deportován v lednu 1943, kde se stal záhy čestným předsedou Rady starších, duchovním vůdcem ghetta a pro mnohé byl také uznávanou a uctívanou morální autoritou. Leo Baeck usiloval o zlepšení životních podmínek terezínských seniorů a ve spolupráci s oddělením péče o volný čas se aktivně podílel na přednáškové činnosti ghetta. Baeckův přednes židovských dějin a filozofie měl mezi terezínskými vězni nadšené posluchače. Leo Baeck byl také jedním z mála osob obeznámených s osudem Židů deportovaných na východ. I bez přímé konfrontace s realitou východu byl pro mnohé vězně život v terezínském ghettu nesnesitelným utrpením. Hmatatelné vědomí téměř jisté smrti nebo nucené práce by jen míru utrpení znásobilo a vůle žít terezínských vězňů by byla silně otřesena, proto Leo Baeck tuto informaci před ostatními zatajil. (Hájková, 2021)

I přes odvahu a odhodlání, s nimiž se někteří zapojili do sociální práce v terezínském ghettu a bojovali za lepší životní podmínky, v nichž by nebylo šlapáno po lidské důstojnosti a právech člověka, komplikoval výkon sociální práce nedostatek zdrojů nebo vyškolených pečovatelů. Hlavní oblastí sociální práce se stala péče o děti a mládež, které byla věnována mimořádná pozornost. (Adler, 2006) Naproti tomu byla upozaděna péče o nejpočetnější skupinu obyvatel, o seniory. Významně se v péči o terezínské seniory angažoval frankfurtský rabín Leopold Neuhaus usilující o individuální poskytování péče nebo internista a ředitel Židovské nemocnice v Berlíně Hermann Strauss. Ten byl do Terezína deportován v roce 1942 společně se svojí manželkou Elsou, známou sociální pracovnící, a svoji činnost zaměřil na zvyšování odborné kvalifikace zdravotních sester tak, aby byly schopné poskytovat adekvátní péči terezínským seniorům a přistupovat k nim s respektem a úctou. Jakkoli byla situace seniorů zoufalá, nejnižší pozornosti se v oblasti péče dostávalo tělesně postiženým a osobám s duševním onemocněním. Duševně nemocní vězni, kterým se podařilo uniknout téměř jisté smrti v nacistických programech eutanázie, byli v Terezíně nuceni žít ve zcela nevyhovujících podmínkách ústavu pro choromyslné, který fungoval výhradně ve vězeňském a nikoli léčebném režimu. (Hájková, 2021)

Extrémní podmínky vytvořené táborovou komandaturou přinesly mnoho sociálních problémů, na jejichž řešení se více či méně úspěšně podílelo oddělení zdravotní a sociální péče. Terezín se stal místem, kde sociální pracovníci v úzké spolupráci s lékaři, pedagogy, psychology i laiky obětavě pečovali o druhé, pomáhali naplňovat jejich potřeby a s respektem k individualitě člověka dávali smysl jeho životu na pozadí temného období naší historie. (Klepáčková, Černá, Šlechtová, 2021)

2 Praktická část

Praktická část této bakalářské práce je věnována sociální práci s dětmi a mládeží v prostředí terezínského ghetta. Díky obsahové analýze dokumentů je umožněno nahlédnout do všedního života terezínských dětí a mládeže v letech 1941 – 1945, blíže se zabírat stěžejními oblastmi nezbytné pomoci a zjišťovat, kým a v jaké formě byla sociální práce vykonávána. Významnou roli sehrávaly v životě terezínských dětí a mládeže výchovné a vzdělávací činnosti, které značnou měrou usnadňovaly jejich sociální adaptaci. V praktické části této práce jsou proto jednotlivé aktivity terezínských dětí a mládeže blíže popsány, včetně konkretizace způsobu, jakým jim napomohly adaptovat se na nové životní podmínky. Praktická část se také zaměřuje na soudobou sociální práci s dětmi a mládeží, její specifika a možnosti přístupů. Protože je cílem této bakalářské práce nejen deskripce terezínské sociální práce s dětmi a mládeží, ale i reflexe jejího odkazu pro současnou praxi, je nezbytnou součástí praktické části také diskuse, v níž je tento odkaz prezentován.

2.1 Metodologie historického výzkumu, formulace výzkumných otázek

Historie je významnou součástí každého oboru. Její znalost umožňuje nacházet v minulosti inspiraci i poučení, čerpat z předchozích zkušeností a využít zjištěných poznatků k dalšímu rozvoji oboru. Terezín je místem, o kterém má většina z nás alespoň všeobecné historické povědomí. Do širšího kontextu historie sociální práce je však toto období i místo naší minulosti zasazeno jen minimálně.

Historický výzkum byl prováděn přímou metodou s využitím obsahové analýzy dokumentů. Přímá metoda umožňuje poznávat minulost prostřednictvím pramenů, které se k ní vztahují a které o ní bezprostředně vypovídají. Tato metoda však vyžaduje dostatek relevantních pramenů a důkladné ověření jejich spolehlivosti. (Hroch a kol., 1985) Cílem této bakalářské práce je na základě analýzy zdrojů popsat sociální práci s dětmi a mládeží v terezínském ghettu napomáhající adaptaci na nové podmínky a prostředí a reflektovat odkaz tehdejší sociální práce s dětmi a mládeží pro současnou praxi. K definovanému cíli práce byly formulovány následující výzkumné otázky:

1. Kdo a jakou formou vykonával sociální práci s dětmi a mládeží v terezínském ghettu v letech 1941 – 1945?
2. Jak napomáhala sociální práce dětem a mládeži při adaptaci na nové podmínky v prostředí nuceného společenství?

Volba tématu a zmapování dosavadního zpracování dané problematiky patří k prvotním etapám historického výzkumu. Další etapy spočívají ve shromáždění dostupné literatury a pramenů, jejich důkladném studiu, zpracování a následné interpretaci zjištěných skutečností. Studium pramenů hraje v historickém výzkumu klíčovou roli, neboť jsou zkoumány společenské události a procesy, které se odehrávají v jiném čase i prostoru a jen prostřednictvím pramenů je možné získat autentické informace o objektu našeho poznání. Prameny je možné klasifikovat z různých hledisek. Základní klasifikaci pramenů představuje jejich členění podle druhu na základě formálních znaků, tedy podle toho, v jaké podobě se tyto zdroje poznání dochovaly. Rozlišujeme

tak prameny písemné a prameny nepsané. Písemné prameny jsou používány nejčastěji a je možné je roztrždit do tří kategorií: na písemnosti institucionálního původu, které dokládají činnost nejrozličnějších institucí, písemnosti osobní povahy, které obvykle nejsou určeny veřejnosti a literární prameny informující o jednotlivých událostech. Nepsané prameny jsou vyjádřeny v nepsaných symbolech. Jedná se prameny hmotné, obrazové a tradiční prameny, které byly dochovány ústně. (Hroch a kol., 1985) Zdroje, které využíváme v historickém výzkumu, je možné obecně rozdělit na zdroje primárního charakteru a zdroje sekundárního charakteru. Zdroje primárního charakteru obsahují fakta, neboť pocházejí přímo z doby, kterou se zabývají a k níž se vztahují. Jejich autor je přímým svědkem a pozorovatelem události. Příkladem jsou originální dokumenty nalezené v archivech, osobní deníky nebo noviny a časopisy. Zdroje sekundárního charakteru vznikají s určitým časovým odstupem, nabízejí nám vlastní interpretaci události a na primární zdroje nás odkazují. Příkladem jsou biografie, slovníky a díla autorů zabývajících se historií. (Špiláčková, 2012)

Zdroje primárního charakteru, z nichž je čerpáno v této bakalářské práci, pocházejí ve většině případů z archivních fondů Židovského muzea v Praze a Památníku Terezín. Neméně významné jsou i autentické deníkové zápisky, zvláště pak Egona Redlicha, které zachycují vedle všední reality života v terezínském ghettu také dilemata, s nimiž se jako vedoucího oddělení pro děti a mládež potýkal. Zdroje sekundárního charakteru představují odborné publikace vztahující se k tématu bakalářské práce. Jedná se zejména o sborníky odborných textů s názvem Terezínské studie a dokumenty, které v rámci podpory vědeckého výzkumu vydává obecně prospěšná společnost Institut Terezínské iniciativy nebo Terezínské listy, pravidelně vydávané Památníkem Terezín již od roku 1970. Ke zdrojům sekundárního charakteru patří i značné množství literatury českých i zahraničních autorů, kteří se ve své tvorbě věnují období nacistické okupace, konečnému řešení židovské otázky a roli, kterou v ní Terezín sehrával. Při analýze výše uvedených zdrojů byly z jednotlivých pramenů vypisovány následující pojmy: sociální práce, děti, mládež, podpora a adaptace.

Podle Hrocha (1985) jsou výsledky historického výzkumu ovlivňovány možnostmi a schopnostmi badatele určit informační hodnotu pramenů a ověřit jejich autentičnost a pravdivost. Při porovnávání jednotlivých pramenů, které tvoří jádro této bakalářské práce, byl kladen důraz na celkový kontext a období jejich vzniku. Ke zvýšení validity a spolehlivosti výsledků byla využita triangulace. Byly srovnávány různé typy zdrojů a zdroje primárního charakteru porovnávány se sekundárními zdroji.

2.2 Sociální práce s dětmi a mládeží v prostředí nuceného společenství

Dětem a mládeži byla v terezínském ghettu věnována značná pozornost již od okamžiku jejich příjezdu prvními transporty z Brna a Prahy v prosinci roku 1941. Péči o ně zajišťovalo oddělení samosprávy Péče o děti a mládež, které bylo zpočátku podřízeno oddělení zdravotnictví. Samostatná činnost oddělení Péče o děti a mládež se zaměřovala na děti ve věku od 4 do 18 let, ve výjimečných případech i na mladistvé do 20 let. Péče o děti mladší čtyř let zůstávala i nadále v kompetenci oddělení zdravotnictví. Tyto děti byly společně se svými matkami umísťovány do domovů pro kojence a batolata. (Neznámý autor, 1941 – 1945) Sociální pracovnice Irma Lauscherová vzpomíná ve svých pamětech na náročnost práce s nejmenšími dětmi: „Práce

s batolaty nebyla věru lehká, silně se u nich projevovaly potíže frustrace: často přerušovaný spánek, nechutenství, úbytky na váze (větší, než lékař podle podávané výživy očekával), agresivnost. Leckteré mě i sebe samotné škrábalo, tlouklo. Často propukaly v usedavý pláč.“ (Lauscherová, 1985 s. 41) Administrativně se oddělení Péče o děti a mládež členilo do čtyř pododdělení s vlastní působností. Vedení zodpovídalo za organizační a personální záležitosti, včetně evidence dětí a řešení stížností rodičů. Ke kompetencím pododdělení výchovné péče patřilo zejména zabezpečení výchovy v mateřských školách, jeslích a domovech, ale také organizace pracovních a volnočasových aktivit. Na potřeby dětí, zvláště pak na zajištění dostatečné výživy a ošacení, se zaměřovalo pododdělení sociální péče. Pododdělení péče o domovy zodpovídalo za správu jednotlivých dětských a mládežnických domovů. (Neznámý autor, 1944) Vedoucím oddělení Péče o děti a mládež se stal mladý student práv Egon Redlich, který ve svých autentických deníkových záznamech zachycuje nejen etická dilemata, s nimiž se z pozice své funkce musel potýkat, ale také úvahy a pochybnosti o vlastních schopnostech nést odpovědnost za terezínské děti. Pod vlivem těchto pochybností se do vedení oddělení Péče o děti a mládež dostal Fredy Hirsch, kterého si Redlich, dle deníkového záznamu z 25. února 1942, osobně vyžádal jako svého zástupce. (Redlich, 1995) Egon Redlich zajišťoval především organizační záležitosti a nezbytnou administrativu související s péčí o děti a mládež, zatímco Fredy Hirsch se věnoval přímé práci s dětmi. Přestože byl jejich vzájemný vztah poznamenán občasnými konflikty a názorovými neshodami, společné úsilí vedlo ke značnému zlepšení životních podmínek dětí a ke vzniku terezínských domovů. (Ondřichová, 2001) Boj za lepší životní a hygienické podmínky či zlepšení v oblasti stravování a bydlení považoval Redlich za jeden ze tří nejvýznamnějších úkolů, kterými by se mělo oddělení Péče o děti a mládež zabývat. (Redlich, 1942 – 1945) Ačkoli měly děti v terezínském ghettu zvláštní postavení a Židovská samospráva se je snažila ochraňovat, nařízení a omezený pohyb platil pro všechny terezínské vězně bez rozdílu věku. Bezprostředně po příjezdu se novým domovem dětí do dvanácti let stala kasárna, kde byly ubytovány společně se svými matkami. Starší chlapci bydleli se svými otci. (Neznámý autor, 1941 – 1945) Evelina Merová, rozená Eva Landová, popisuje ve svých memoárech příjezd do Terezína očima dvanáctiletého děvčete: *„Zpočátku jsem s maminkou bydlela v Hamburských kasárnách, už ani nevím, kolik týdnů. Bydlelo tu s námi na třicet dalších cizích žen. Tatínek našel střechu nad hlavou v Sudetských kasárnách. Tenkrát se ještě nesmělo vycházet ven, pouze na kasárenský dvůr.“* (Merová, 2021 s. 32) Teprve odchodem civilního obyvatelstva a tzv. otevřením ghetta, 1. července 1942, se mohli stát nejmladší terezínští vězňové alespoň zčásti opět bezstarostnými dětmi, oddávat se hrám na dosud zapovězených místech ghetta a volně se po něm pohybovat. (Neznámý autor, 1941 – 1945)

Sociální péče, která byla dětem poskytována otevřenou a uzavřenou formou, se rozvíjela postupně. Hlavním cílem intervence sociálních pracovníků bylo v rámci otevřené péče materiální zajištění dětí žijících v domovech pro matky s dětmi do šesti let, dětí umístěných v českých a hebrejských školách nebo dětí, které žily do 14 let u rodičů. Uzavřenou formu sociální péče představovaly jednotlivé dětské a mládežnické domovy, v nichž se na péči o děti podíleli vychovatelé, sociální pracovníci a zdravotnický personál. (Neznámý autor, 1941 – 1945) Sociální pracovníci byli postaveni před nelehký úkol, v němž se odrážely extrémní podmínky terezínského života. S omezenými zdroji bylo nezbytné postarat se o značné množství vystrašených a často také nemocných dětí. Sociální sestry ve spolupráci s lékaři prováděly šetření sociální situace i zdravotního stavu jednotlivých dětí s cílem přistupovat k uspokojování jejich potřeb individuálně, pokud možno spravedlivě a zajistit zvláštní potravinové přídělky oslabeným

dětem. Zřízením sociální kartotéky bylo možné při péči o děti a mládež získat poměrně ucelenou představu o jejich sociální situaci a směřovat sociální pomoc cíleně. Nezbytné ošacení a další předměty denní potřeby se tak dostaly k dětem, které to nejvíce potřebovaly. Sociální sestry působily jako nepostradatelné koordinátorky pomoci. Poskytovaly dětem pomoc a podporu při nákupech na poukazy, návštěvách terezínských rozděloven nebo jim potřebné věci vydávaly z vlastního skladu zřízeného z materiálních darů rozděloven. Zvláště důležitá byla tato činnost u dětí, které se ocitly na seznamech deportovaných do koncentračních táborů a které bylo nezbytné vybavit na cestu. Zásluhou sociálních sester vznikly opravný šatstva, kde bylo možné kromě drobných úprav dětské prádlo také vyprat a vyžehlit. Úkolem sociálních sester bylo rovněž vyhledávat osiřelým dětem vhodné opatrovníky. K 20. červnu 1943 bylo v Terezíně evidováno celkem 53 dětí, které neměly ani jednoho z rodičů. (Fischerová, 1943) Dohledem nad osiřelými dětmi byla jmenována Luisa Fischerová, absolventka Vyšší školy sociálně zdravotní péče v Praze, která v terezínském ghettu působila jako vedoucí sociální pracovnice v chlapeckém domově L 417. Zde mohla čerpat z profesních zkušeností získaných během své předválečné kariéry, v níž se aktivně věnovala sociální práci s dětmi, mládeží a sociálně slabými rodinami. Ve své zprávě k prvnímu výročí terezínských domovů Fischerová nastínila nové cíle v rozvoji sociální péče o děti a mládež v Terezíně postavené na prohlubování spolupráce s vedoucími a pečovateli v jednotlivých domovech, ale i v rámci komplexní péče o všechny terezínské děti. Úsilí o zvyšování kvality sociální péče bylo zastaveno její deportací do Osvětimi, kde zahynula společně se svými rodiči. (Kodymová, 2017)

Terezínským ghettem prošlo více než 10 500 dětí do 15 let. Některé z nich dorazily do Terezína v doprovodu svých rodičů, jiné přijely osamocené z židovských sirotčinců, některé se navzdory přísnému zákazu porodů v Terezíně narodily a staly se vězni s prvním nádechem. (Kárný, Kárná, 1994) Rodičovská role v péči o děti byla ztížena všeobecnou pracovní povinností a rozsahem pracovní doby. Sociální péče, která byla dětem a mládeži poskytována uzavřenou formou v dětských a mládežnických domovech proto měla zcela zásadní význam v minimalizaci jejich fyzického i psychického strádání. (Franková, 1998) Již v době soužití dětí s jedním z rodičů bylo usilováno o vyčlenění zvláštních místností v kasárnách určených výhradně dětem. „*Jednali jsme s vedením ohledně soustředění chlapců do jedné kasáren. Je možné, že se tento plán uskuteční. Zpočátku jsem byl proti soustředění, ale nyní vidím, že soustředíme-li děti, bude z toho mnoho výhod: velké a vzdušné pokoje, možnost dostat učebny atd.*“ (Redlich, 1995 s. 105) Židovská samospráva tento koncept péče brzy rozšířila a zaměřila se na budování dětských domovů ve třinácti vybraných objektech, které se uvolnily odchodem civilních obyvatel z Terezína. V každé uvolněné budově bylo ubytováno až tři sta dětí rozdělených do jednotlivých místností po 15 až 40 dětech. Tyto místnosti byly považovány za samostatné dětské domovy, v nichž o děti pečovaly sociální pracovnice společně s vychovateli, lékaři a zdravotními sestrami. (Makarova, 2009)

První dětský domov pro chlapce ve věku od 10 do 16 let, označovaný jako L 417, byl založen 8. července 1942. Ze Sudetských kasáren bylo do budovy bývalé terezínské školy přestěhováno 212 chlapců, jejichž počet se následující den navýšil o 150 chlapců z ostatních kasáren. (Fischer, 1942 – 1945) Počáteční přeměna bývalé terezínské školy v dětský domov byla velmi náročná. Scházel materiál pro nezbytné opravy a následnou údržbu objektu. Velké místnosti, široké chodby a tělocvična však nabízely spoustu příležitostí pro ubytování a pohybové aktivity dětí. (Demner, 1942 – 1945) Péče o chlapce v chlapeckém domově L 417 byla v době jeho otevření

zajišťována 34 pečovateli a 11 pečovatelkami. Tento počet však není konečný. Množství pečujících osob bylo ovlivňováno přijímáním nových pečovatelů, jejich průběžným odchodem k výkonu jiných zaměstnání či deportacemi na Východ. (Fischer, 1942 – 1945) Vedoucím domova se stal Ota Klein, vedením výchovy byl pověřen Bruno Zwicker, významný představitel Brněnské sociologické školy. Pozici vedoucí sociální pracovnice domova zastávala Luisa Fischerová. (Franková, 1998) Do ledna 1943 byly postupně zakládány další dětské a mládežnické domovy, v nichž byly děti rozdělovány podle mateřského jazyka, věku a pohlaví. (Neznámý autor, 1941 – 1945) Nejmladším českým i německým dětem ve věku od čtyř do devíti let byl určen domov L 318. Původně smíšený domov se později rozdělil na dívčí a chlapecký, do jednotlivých pokojů však byly děti od počátku rozdělovány podle mateřského jazyka. (Kasperová, 2010) K domovům určeným mládeži patřily, kromě zmíněného prvního chlapeckého domova L 417, také domov českých dívek označován jako domov L 410 a domov L 414 určený německé a rakouské mládeži. V domově pro české dívky, umístěném v budově bývalého velitelství pevnosti, žila děvčata ve věku od 8 do 16 let. Na řízení domova se společně s vedoucí vychovatelkou Rosou Engländerovou významně podíleli Walter Freud a Willy Groag. V domově L 414 bylo ubytováno asi 300 dětí ve věku od 10 do 14 let, které do Terezína dorazily transporty z Německa a Rakouska. Hlavním kritériem při jejich dělení do dvanácti dětských domovů a šesti školních tříd byl věk. Vedením domova L 414 byl pověřen Zikmund Kwasniewski. Dvě místnosti v tomto domově byly na konci roku 1943 obývány dívkami ze smíšených rodin z Protektorátu, pro které se zde uvolnilo místo deportacemi původních obyvatel domova do Osvětimi. Mládeži do 18 let sloužily učňovské domovy označované jako L 216, L 217 a Q 609. V domově Q 710 pak mohli být ubytováni chlapci až do 20 let věku pracující v zemědělství, stavebnictví a terezínských dílnách. (Makarova, 2009) Označení jednotlivých domovů vychází z dobového značení všech objektů v Terezíně. Počátečním písmenem L byly označovány budovy nacházející se v podélných ulicích (z německého Langestrasse), písmeno Q se vyskytuje v označení budov umístěných v příčných ulicích (z německého Querstrasse). První domov českých chlapců L 417 by tedy bylo možné najít ve čtvrté podélné ulici v domě č. 17. Každý domov měl svůj specifický ráz, který mu propůjčovaly nejen děti samotné, ale především všichni ti, kteří svojí prací dokázali vytvořit pevnou síť sociální podpory a dodat dětem tolik potřebnou naději. (Kasperová, 2010)

2.3 Systematické práce zaměřená na výchovné úkoly a podpora sociální adaptace

Vlivem nacistické okupace byli mnozí donuceni opustit svůj domov a ocitnout se ve zcela neznámém prostředí, na jehož podmínky a všudypřítomná pravidla nebyli připraveni. Přizpůsobit se těmto podmínkám a pravidlům bylo v Terezíně synonymem šance na přežití. Sociální adaptace je interakční proces, který se odehrává mezi jedincem nebo sociální skupinou a sociálním prostředím. Během procesu adaptace přizpůsobuje jedinec či sociální skupina svoje chování novým nebo změněným faktorům sociálního prostředí tak, aby do daného prostředí zapadl a dokázal v něm přežít. (Petrusek, 2018) Oddělení péče o děti a mládež vyvinulo značné úsilí, aby byly děti a mládež co nejvíce ušetřeny tragické reality terezínského ghetta. Táborová komandatura zakazovala vzdělávání dětí a mládeže, stěžejní se proto stala jejich výchova, která probíhala v kolektivním duchu, a kromě etických a praktických cílů se zaměřovala zejména na

posílení naděje a chuti žít. (Neznámý autor, 1941 – 1945) Postupný rozvoj sociální práce v terezínském ghettu znamenal přechod od počátečního uspokojování akutních materiálních a zdravotních potřeb dětí k systematické práci zaměřené na výchovné úkoly. Sociální pracovnice Luisa Fischerová tuto skutečnost zmiňuje ve své zprávě vydané u příležitosti prvního výročí terezínského domova L 417: „*Snažíme se dáti svou péči dětem vnější podmínky pro jejich růst a vývoj. Přitom dbáme, aby personál, pověřený touto péčí, vykonával ji tak, aby měla na děti dobrý výchovný vliv. Od improvizace a rychlého zásahu případ od případu přešli jsme za ten rok k soustavnější práci.*“ (Fischerová, 1943 s. 4) Zručnost potřebnou k výkonu zaměstnání mohly děti získávat výchovou ve třech oblastech, kterými byly ruční práce, kreslení a zpěv. Terezínští vychovatelé však zákaz vzdělávání dětí obcházeli a omezené pole svojí působnosti rozšiřovali o další výchovné činnosti. (Neznámý autor, 1941 – 1945)

Výchova sehrávala v péči o děti a mládež klíčovou roli. Ač se s pozicí vychovatelů pojila jistá společenská prestiž, nalézt vhodné vychovatele nebylo snadné. Jednalo se o pozici velmi náročnou a její představitelé byli často ohroženi syndromem vyhoření: „*V době, kdy na dítě působí co nejintenzivněji nové prostředí, jest vhodných vychovatelů poměrně málo. Více než kdy jindy je tu zapotřebí skutečná láska a nadšení. Více než kdy jindy je třeba, aby vychovatel, nemá-li se úplně vyčerpat, měl možnost oddechu.*“ (Redlich, 1942 – 1945 s. 1) Pro vedoucí vychovatelku v dívčím domově L 410, Rosu Engländerovou, byla při výchově dětí a mládeže podstatná zejména podpora jejich samostatnosti. Úkolem vychovatele bylo rozpoznat vhodný okamžik pro zplnomocnění dítěte, které by se následně dokázalo vlastními silami vypořádat s extrémními podmínkami a přizpůsobit se životu v ghettu. (Engländerová, 1942 – 1945) Vedoucí sociální výchovy oddělení péče o děti a mládež, Gertruda Baumlová, považovala za důležitý prvek ve výchově zejména osobní příklad vychovatele a výchovu ve skupině, kde byla dominantní snahou především tvorba sociálního charakteru. (Baumlová, 1942 – 1945) Povaha terezínské výchovy byla častým předmětem sporu mezi vychovateli, neboť její směr určovaly především osobnostní rysy vychovatele a jeho názorové smýšlení. Výchova mládeže byla navíc negativně ovlivňována prostředím ghetta. Sociální pracovník a pedagog Louis Löwy byl přesvědčen o tom, že se výsledky výchovné činnosti projeví až s odstupem času v budoucím odkazu terezínské péče o děti a mládež a zvláštní důraz v oblasti výchovy kladl na podporu resilience: „*Mladí lidé, kteří zde žijí, jsou zdraví a mají chuť žít. Úkolem nás, jako vychovatelů, je podpořit toto odhodlání žít a připravit je na budoucí práci a úkoly.*“ (Löwy, 1944 s. 1)

Život v dětských a mládežnických domovech značně ovlivňovala systematická práce zaměřená na výchovné úkoly a zaopatřovací péče. Hlavní výchovné principy ovlivněné přesvědčením a schopnostmi jednotlivých vychovatelů, sociálních pracovníků a zdravotníků budou přiblíženy na příkladu domova českých chlapců L 417 a domova českých dívek L 410.

Nelehkou dobu a okolnosti založení chlapeckého domova L 417, včetně činnosti jeho vedoucího Oty Kleina, zachycuje Egon Redlich ve svém deníkovém záznamu z 5. srpna 1942: „*450 mladíků žije pod vedením mladého ředitele v nové škole. Těžké životní podmínky, nedostatek jídla a otroctví ale nevedou k takovému vývoji v jaký doufal.*“ (Redlich, 1995 s. 137 – 138) Z původních deseti domovů v rámci L 417 zůstalo postupně sedm dílčích domovů. Většina z nich měla podobu autonomní jednotky, jejíž samospráva byla svěřena do rukou mládeže, která tak byla motivována k převzetí odpovědnosti za svůj život v domově. Každý domov byl něčím charakteristický. Ať už vydáváním časopisu, hymnou, vlajkou či specifickým pozdravem. (Kasperová, 2010) Domov VII byl založen 9. července 1942. Chlapci tento domov pojmenovali hebrejským slovem „Nešarim“

(Jestřábi). Na jejich výchově se podíleli vychovatelé František Maier, Kateřina Fuchsová, Lili Ferdová, Rudolf Weil a další. Chod domova se řídil denním rozvrhem, který přesně vymezoval prostor pro práci i odpočinek chlapců. Ke stěžejním aktivitám chlapců domova VII patřilo pravidelné nastudování divadelních her a recitačních představení. Chlapci byli činní také v pěveckém sboru domova. František Maier se domníval, že práce na společných úkolech a společně sdílené zážitky stmelily v pevný celek chlapce různého věku i sociálního postavení. Terezín vnímal jako místo, které u chlapců posilovalo ochotu ke vzájemné pomoci a podpoře. *„Nechci tvrdit, že mezi dětmi nevymizelo sobectví, je však jisté, že děti myslí více na ostatní. Nedávno jsem se dověděl, že hoši mající dostatek jídla se dělili s těmi, kteří mají hlad, aniž jim někdo dospělý dal pokyn. Takových případů je mnoho.“* (Maier, 1942 – 1945 s. 2) Rudolf Weil a Lili Ferdová čerpali ze své výchovné praxe v domově VII při výchovných aktivitách v domově II, kam po nějaké době přešli. Hlavní rozdíl mezi chlapci obou domovů spatřoval Rudolf Weil ve větší potřebě autority u chlapců v domově II. Přestavba domova a zřízení samosprávy výrazně pozvedly úroveň domova. (Weil, 1943) V systematické výchovné péči považoval Jiří König, který se v září 1942 ujal funkce vedoucího vychovatele v domově VI, individuální přístup k chlapcům za zcela zásadní, neboť *„na domově bydlelo mnoho sirotek, z nichž někteří vůbec nepoznali svých rodičů. Mnozí chlapci prodělali v předterezínské době velké životní otřesy v Polsku, Norsku, Rakousku i v Protektorátě, jiní vyšli z velmi rozháraných rodinných poměrů. Bylo nutné věnovati veškerou péči těmto případům a mohu říci, že Terezín, přes všechny špatné vlivy, působil na tyto chlapce také kladně.“* (König, 1942 – 1945 s. 1)

Nejvýraznějším domovem v L 417 byl bez pochyby domov I, jehož osobitost podtrhuje zřízení tzv. „samosprávné republiky ŠKID“ profesorem Valterem Eisingerem. Název je inspirován jedním z domovů pro bezprizorné děti v poválečném Leningradě nesoucím jméno „Škola sociálně individuální výchovy F. M. Dostojevského“. Výchova měla být realizována prostřednictvím nově vzniklé republiky, čistě v demokratickém duchu. Eisinger platil za zásadového, trpělivého a tolerantního vychovatele s respektem k odlišným názorům. (Polák, 1993) Podobně na Eisingeru vzpomíná Kurt Kotouč, který byl svého času předsedou samosprávy republiky Škid: *„Nejpůsobivějším rysem Eisingerovy povahy byl jeho smysl pro toleranci. On sám pevně věřil v nové, sociálně spravedlivé uspořádání světa, ale nežádal, abychom mechanicky přejímali jeho přesvědčení. Tvrdil naopak, že by bylo předčasné, kdybychom si ve svých letech chtěli vytvořit vlastní názor, nejdříve je třeba hodně vědět a znát.“* (Křížková, Kotouč, Ornest, 1995 s. 39) Eisingerovy výchovné principy a všední život chlapců domova I se odrážejí na stránkách týdeníku „Vedem“, který vycházel v letech 1942 – 1944. Podpora samostatnosti, motivace k vyjádření vlastního názoru, schopnost aktivně naslouchat a vést dialog či hájit svoje práva a zájmy, těmto výchovným cílům přikládal Valter Eisinger velký význam. Důležitým směrem ve výchově pro něj představovala lidskost, rovnost a sociální spravedlnost. Podstatnou součástí výchovné činnosti byla i přednášková činnost, pořádání besed či organizace kulturních akcí, na nichž se vedle vychovatelů podíleli i samotní chlapci. (Kasperová, 2010) Kromě zmíněného časopisu Vedem patřily k zástupcům časopisecké tvorby terezínských dětí a mládeže také týdeník „Kamarád“ vydávaný staršími chlapci z dětského domova A v budově Q 609, časopis „Rim Rim Rim“, na jehož tvorbě se podíleli chlapci z domova Nešarim či časopis „Bonaco“ vydávaný výhradně staršími dívkami z domova L 414. (Makarova, 2009) Za vydáním několika čísel časopisu „Domov“ stálo úsilí dětí z domova II a v domově VI vznikl časopis „Tam – Tam“. Časopisy vydávané terezínskými dětmi se staly prostorem, v němž si mohly děti dopřát alespoň domnělý pocit svobody a povznést se nad každodenní hrůzy, v nichž byly nuceny žít. Na stránkách časopisů se

mohly také rozloučit s kamarády, o jejichž osudu bylo rozhodnuto umístěním do seznamu deportovaných osob. V časopiseckých příspěvcích terezínských dětí se dodnes zrcadlí jejich nejnítěšší pocity, naděje, sny a touhy, které jim pomáhaly snáze se vypořádat s tragičností vlastního osudu. Dochované časopisy terezínských dětí a mládeže se staly dokladem jejich odvahy a neutuchajícího hledání naděje. (Kasperová, 2010)

„Umísťují nyní dívky do jedné kasáren. Bude tam mnoho vychovatelek, jejichž lidskou hodnotu velmi oceňuji. Myslím, že tato kasárna budou velmi zajímavým experimentem,“ poznamenal si v souvislosti s budováním dívčího domova L 410 do svého deníku Egon Redlich 2. září 1942. (Redlich, 1995 s. 144) Dívčí domov byl stejně jako ten chlapecký rozdělen do několika dílčích domovů, na jejichž chodu se mohla v rámci samosprávy podílet také děvčata. Možnost alespoň zčásti svobodně ovlivňovat svoje záležitosti dávalo terezínským dětem příležitost zapomenout na skutečnost, že je jejich život omezen na hradbami obehnaný prostor. Vedoucí domova Rosa Engländerová usilovala s ostatními vychovateli o co nejmenší dopad vězeňského života na psychiku děvčat. Výchovná práce byla stěžována nejednotností dívek a vychovatelek. Ačkoli byl kladen důraz na samostatnost děvčat a respekt k jejich individualitě, teprve podpora vzájemné spolupráce vedla k vytvoření silného pocitu sounáležitosti, který značně usnadňoval vedení domova. (Kasperová, 2010) Významnými prameny zachycujícími život v dívčím domově L 410 jsou autentické deníkové zápisky dívek a vzpomínky přeživších. Často je v nich možné narazit na jméno akademické malířky Friederike (Friedl) Dicker-Brandeisové, která v Terezíně nejen pokračovala ve své umělecké tvorbě, ale své zkušenosti předávala i dětem a mládeži v jednotlivých domovech, převážně však děvčatům z domova L 410. (Makarova, 2009)

Ve svém odborném článku s názvem „Dětské kresby“ shrnula Brandeisová praktické zkušenosti s terezínskou výukou kreslení a základní principy arteterapie. *„Výuka kreslení nezamýšlí udělat ze všech dětí malíře, ale ukázat jim, že tvořivost a samostatnost jsou zdrojem energie, anebo ještě lépe, povzbudit v nich fantazii, posílit jejich soudnost a pozorování.“* (Brandeisová, 1942 – 1945 s. 1) Úloha vychovatele podle ní spočívala v motivaci a vzbuzení zájmu dítěte, avšak kladla důraz na to, aby dítě nebylo ve své tvorbě omezováno nebo dokonce ovlivňováno. *„Dětské nápady se nesmějí usměrňovat. Vzdali bychom se tím nejen možnosti proniknout do myšlenkového světa dítěte, ale ztratili bychom také přehled o stupni jeho ochoty a schopnosti vnímání a jeho psychickém stavu.“* (Brandeisová, 1942 – 1945 s. 1) Brandeisová se v tomto článku zabývá také přínosem skupinové výuky dětí, které se ve své tvorbě vzájemně ovlivňují, spoluprací se učí respektovat jeden druhého a navzájem si pomáhají. Přínos společného vyhodnocování prací pak vnímá v absenci vysmívající se kritiky tvorby ostatních. K podpoře koncentrace využívala Brandeisová tzv. rytmická cvičení spočívající v kresbě vyťukávaného rytmu, čímž se dítě dokázalo zcela odpoutat od zažitého způsobu myšlení a vnímání, plně se oddat fantazii a zanechat na papíře stopu vlastní jedinečnosti. (Brandeisová, 1942 – 1945) Dětská kresba byla významným ukazatelem duševního života dítěte. Vedoucí sociální výchovy oddělení péče o děti a mládež, Gertruda Baumlová, využívala jako lékařka psychiatrie analýzu dětské kresby k odhalování narušeného psychického vývoje dětí jako důsledku negativního vlivu prostředí. (Fedorovič, 2021) Brandeisová umožnila dětem udržet si ve vzpomínkách obraz předválečného života za hradbami ghetta a dodávala jim naději, že se jednoho dne opět stane skutečností. Cestou kresby děti překonávaly změnu sociálního prostředí a snažily se s ním sžít. *„Dovolila nám pohrát si s barvami, popustit uzdu vlastní fantazii a intuici, opustit stereotypy*

a v duchu také hranice ghetta. Mohly jsme si tak uchovat alespoň malý ostrůvek svobody.“
(Merová, 2021 s. 41)

Výchovná a vzdělávací činnost terezínského ghetta byla protkaná pestrou sítí kulturních aktivit umožněných propagandistickou rolí Terezína v konečném řešení židovské otázky. Fenomémem spojeným s kulturní činností terezínských dětí se stala opera *Brundibár* Adolfa Hoffmeistera a Hanse Krásky, která měla premiéru 26. září 1943 v Magdeburských kasárnách. Kultura pomáhala dětem zpracovat zkušenost se životem v nuceném společenství a stala se významným terapeutickým prostředkem terezínských dětí i jejich vychovatelů a účinnou obranou proti nacistickému úsilí připravit terezínské vězně, včetně dětí, o jejich lidství. (Makarova, 2009)

2.4 Specifika novodobé sociální práce s dětmi a mládeží

Druhá světová válka se stala impulsem k přijetí Všeobecné deklarace lidských práv. Lidská důstojnost, o jejíž zachování terezínští vězňové tvrdě bojovali, byla jako cíl sociální politiky států i globálního společenství deklarována v roce 1948. V témže roce se stala vlivem komunistického režimu sociální péče na dlouhá léta centralizovanou a starost o znevýhodněné byla výhradně v rukou státu. Zásadní změny v sociální oblasti přinesl revoluční rok 1989, k legislativnímu ukotvení sociálních služeb však v České republice došlo teprve v roce 2006 přijetím Zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách. (Matoušek, 2007) Tento zákon upravuje podmínky, za jakých je prostřednictvím sociálních služeb a příspěvku na péči poskytována pomoc a podpora osobám, které se ocitly v nepříznivé sociální situaci, přičemž rozsah a forma poskytované pomoci a podpory musí zachovávat lidskou důstojnost těchto osob. Předmětem úpravy jsou rovněž předpoklady pro výkon povolání sociálního pracovníka, neboť je to právě sociální pracovník, kdo osobám v nepříznivé sociální situaci poskytuje potřebnou pomoc a podporu, směřuje je ke konkrétním sociálním službám či provádí depistáž a potřebné sám aktivně vyhledává. Obecným předpokladem k výkonu těchto činností je plná svéprávnost, bezúhonnost, zdravotní a odborná způsobilost sociálního pracovníka. Odbornost je zajištěna stanovením minimálně vyššího odborného vzdělání zaměřeného na sociální práci a následná povinnost dále se vzdělávat prostřednictvím akreditovaných kurzů, odborných stáží, účastí na konferencích apod. (Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách)

Dětská populace je specifickou společenskou skupinou, jejíž postavení je v konkrétní společnosti dáno kulturně-historickým kontextem. Dítětem je člověk v první etapě svého života, která zahrnuje různé fáze vývoje od vývoje prenatálního až po období rané adolescence. (Navarová, 2017) Mládež je charakterizována jako nepřesně ohraničená věková skupina nebo sociální kategorie, kterou blíže vymezují specifické biologické, psychické a sociální znaky. Jedná se o období přechodu od dětství k dospělosti, kdy příslušníky mládeže spojuje skutečnost, že se nacházejí ve stejném životním cyklu a jsou stejnou generací. (Sak, 2018) Děti a mládež jsou vystaveny mnoha rizikům a obtížným situacím, které narušují běžné sociální fungování. Takové situace nemusí být vždy úspěšně zvládnuty vlastními silami či s pomocí nejbližších a stává se nezbytnou intervence sociálního pracovníka. (Egermaierová, 2017) Důležitou roli v péči o děti sehrává v ČR Orgán sociálně právní ochrany dětí (Ospod), který reaguje na nežádoucí a rizikové faktory v rodině dítěte a jeho sociálním prostředí. Intervence pracovníků Ospodu je cílená především na děti, jejichž rodiče zemřeli, nebo jsou vystaveny špatnému zacházení ze strany rodičů a jiných pečujících osob. Kompetence Orgánů sociálně právní ochrany dětí jsou vymezené

Zákonem č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí. Nastanou-li v životě dětí a mládeže situace, kdy je nezbytné nařízení ústavní a ochranné výchovy, je tímto nařízením a následným dohledem nad jeho výkonem pověřen právě Ospd. (Zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí) Ústavní a ochranná výchova spadá v České republice do gesce tří ministerstev. Ministerstvo zdravotnictví zaštiťuje institucionální výchovu dětí do tří let věku, neboť smyslem pobytu v kojeneckých a dětských domovech či dětských skupinách je řešení zdravotních komplikací a stanovení diagnózy s cílem umístit tyto děti co nejdříve do rodinné péče. Dětem starším tří let jsou určena zařízení, která jsou v gesci Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Do dětských diagnostických ústavů jsou umísťovány děti ve věku od 3 do 18 let, kde jsou během osmitýdenního pobytu komplexně vyšetřeny a následně umísťovány do dětských domovů. Vyskytují-li se u nich závažné poruchy chování, jsou umísťovány do dětských domovů se školou a dětských výchovných ústavů. V gesci Ministerstva práce a sociálních věcí jsou domovy pro děti se zdravotním postižením a zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, která jsou určena ohroženým, týraným a zneužívaným dětem. (Vančáková, 2024) Dopady přechodu mládeže z institucionální péče do neústavního prostředí dosažením zletilosti zmírňují tzv. domovy na půli cesty, které je možné z hlediska typologie sociálních služeb zařadit mezi služby sociální prevence. Odborná pomoc pracovníků ve službách sociální prevence je nesmírně důležitá. Pomáhá dětem a mládeži překonat jejich nepříznivou sociální situaci a předcházet sociálnímu vyloučení, nebo alespoň zmírňovat jeho dopady a zamezit dalšímu prohlubování sociální exkluze. K dispozici jsou dětem a mládeži různé terénní programy, krizová a kontaktní centra nebo nízkoprahová zařízení. Výhoda nízkoprahových zařízení pro děti a mladistvé ve věku od 6 do 26 let spočívá v možnosti anonymního a bezplatného využití odborné pomoci sociálních pracovníků, a to i bez vědomí zákonných zástupců. Služba je poskytována jak ambulantní formou ve vlastním zázemí nízkoprahového zařízení, tak formou terénní v přirozeném prostředí cílové skupiny, tedy v místech, kde se děti a mládež obvykle pohybují. Cílem činnosti nízkoprahových zařízení je především snížení sociálních a zdravotních rizik, která plynou ze způsobu života dětí a mladistvých. Neméně důležitá je také podpora dětí a mladistvým vytvářením vhodných podmínek, které by jim dopomohly k řešení jejich nepříznivé sociální situace a tím zlepšily kvalitu jejich života. Dětem a mládeži jsou zde nabízeny výchovné, vzdělávací, aktivizační a sociálně terapeutické činnosti, je zajišťována pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a obstarávání osobních záležitostí a zprostředkováván kontakt se společenským prostředím. (Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách)

Sociální práce s dětmi a mládeží má s ohledem na cílovou skupinu svá specifika. Kromě zákonem stanovených předpokladů pro výkon povolání jsou nezbytné i další kompetence a charakterové vlastnosti sociálního pracovníka. Velmi důležitý je způsob komunikace. Sociální pracovník by měl být schopen přizpůsobit obsah i formu komunikace dětským klientům, orientovat se ve slovníku, typickém pro cílovou skupinu nebo sociální prostředí, ve kterém děti a mladiství vyrůstají. Tato dovednost umožňuje sociálním pracovníkům přiblížit se svým dětským klientům a navázat s nimi spolupráci založenou na bázi důvěry. Sociální pracovník by měl být v každém případě odborníkem schopným adekvátně vyhodnotit a řešit situaci, ale dokázat také spolupracovat s jinými odborníky, jako jsou pracovníci orgánů sociálně-právní ochrany dětí, policie, školských, zdravotnických a jiných zařízení. Děti a mladiství představují křehkou cílovou skupinu, která si mnohdy teprve hledá své místo v životě, důležitou roli proto hraje také přístup, který sociální pracovník ve své práci s dětmi a mládeží zvolí. (Egermaierová, 2017)

2.5 Resilienční přístup v sociální práci s dětmi a mládeží

Jedním ze stěžejních cílů sociální práce je pomáhat jednotlivcům i skupinám zlepšovat své sociální fungování a přeměňovat sociální podmínky tak, aby je chránily před problémy v oblasti sociálního fungování. (Sheafor, Hořejší, Hořejší, 2000 in Matoušek a kol., 2007) Tímto pojmem označila Harriett M. Bartlett ve své knize *„The Common Base of Social Work Practise“* sociální interakce probíhající mezi požadavky prostředí a lidmi. Sociální fungování zde vnímá jako sled celé řady úkolů, životních situací a problémů, které musí člověk zvládat. Jestliže při jejich řešení není schopen adekvátně reagovat na požadavky prostředí, dochází v oblasti sociálního fungování k problémům. (Bartlett, 1970) O další rozpracování konceptu sociálního fungování se v českém prostředí zasloužili Libor Musil a Pavel Navrátil. Poukázali na dynamický aspekt sociální interakce, čímž umožnili nahlížet na problémy v oblasti sociálního fungování dvojí optikou. Nejen pohledem potíží klienta při zvládání životních situací, ale také pohledem přiměřenosti požadavků, které jsou na něj jeho sociálním prostředím kladeny. (Navrátil, Musil, 2000) Ne vždy jsou požadavky a očekávání úměrné. Schopnost odolat nepřiměřeným nárokům prostředí je velmi důležitá a ovlivněná schopností resilience. Vymezit zcela jednoznačně tento pojem není snadné. Existuje mnoho odlišných definic a pojetí. Některými autory je resilience vnímána jako schopnost vyrovnat se se životem navzdory těžkostem, podle jiných se jedná o proces, schopnost a v neposlední řadě také o výsledek úspěšného přizpůsobení se člověka navzdory nepříznivým okolnostem. V českém jazyce odpovídají pojmu resilience slova nezdolnost, houževnatost, odolnost, nezlomnost či schopnost rychle se vzpamatovat. (Punová, 2012) Odlišné jsou také přístupy v chápání resilience u dětí a dospělých. Zatímco u dětí je resilience vnímána převážně jako proces, při němž je sledována míra schopnosti dětí a mládeže přizpůsobit se obtížným situacím, u dospělých je resilience chápána spíše jako vlastnost a předmětem zkoumání se stává zejména reakce dospělého na akutní stresové situace. (Novotný, 2015) Podle Punové (2012) vychází resilienční sociální práce s mládeží ze tří konceptů – posilující sociální práce, vývojové teorie a sociálně ekologické perspektivy. Resilienční sociální práci s mládeží pak definuje jako *„profesionální pomoc mladým lidem, kteří se nalézají v obtížné životní situaci, kterou nejsou schopni zvládat vlastními silami, a jejich sociální fungování je ohroženo. Cílem je zlepšení jejich sociálního fungování a proměna prostředí prostřednictvím podpory resilienčních procesů v nich samotných i v parametrech jejich prostředí.“* (Punová, 2012 s. 69)

Jeden z nejvýznamnějších představitelů sociální práce zaměřené na silné stránky klientů, Dennis Saleebey (2000), poukazuje na skutečnost, že má každý člověk znalosti, schopnosti, talent, dovednosti a zdroje, které je schopen využít při řešení problémů a uspokojování potřeb, čímž je také schopen zvyšovat kvalitu svého života. Tento přístup představoval v sociální práci zásadní změnu. Sociální práce se dlouhá léta zaměřovala spíše na slabé stránky klientů, což posilovalo jejich pasivitu při řešení problémů, zatímco přístup orientovaný na silné stránky se zaměřuje na klientovo zplnomocnění, tzv. empowerment. Sociální pracovník umožňuje klientům jejich schopnosti vidět a umět je adekvátně využít. Saleebey je přesvědčený, že se *„sociální pracovníci mohou učit od lidí, kteří prožili těžké situace jako například znevýhodnění, nemoc, morální úpadek, či zneužívání, a dokonce z této situace v některých případech vyšli posílení. Sociální pracovníci potřebují znát kroky, které tito lidé podnikli, jaké procesy si osvojili a jaké zdroje k tomu využili.“* (Saleebey, 2000 s. 127) Vnímáno optikou sociální práce v terezínském ghettu, lze prostředí nuceného společenství beze sporu považovat za místo extrémně náročných situací i morálního úpadku, ve kterém se však děti a mládež dokázaly adaptovat a fungovat navzdory

negativním podmínkám prostředí. Společným prvkem posilující sociální práce a resilienčního přístupu je skutečnost, že i ty nejtěžší situace mohou být překonány silou pozitivních kapacit člověka nebo jeho prostředí. Dokladem jsou autentická svědectví terezínských dětí a mládeže, ale i výpovědi dnešních dětí a mladistvých konfrontovaných traumatizujícími zážitky, které však neoslabil jejich houževnatost a odhodlání. A v těch je možné nacházet obrovský zdroj inspirace pro práci sociálních pracovníků. (Punová, 2012)

Konceptuální ukotvení resilienční sociální práce ve vývojové teorii vychází z celoživotního vývoje člověka, který v jednotlivých obdobích života ovlivňuje různým způsobem schopnost adaptace a tím i schopnost resilience. Příkladem může být Eriksonova teorie psychosociálního vývoje zahrnující osm navzájem propojených životních etap. Téma morálky se vinulo terezínským ghetttem jako červená nit. Kohlbergova teorie morálního vývoje a na ni navazující kritika Carol Gilliganové nabízí zajímavý vhled na morálku nejen terezínských dětí a mládeže, ale i dětí dalších generací. Ačkoli je morální vývoj dívek a chlapců odlišný, společným faktorem, který jej ovlivňuje, se stává prostředí, v němž děti a mladiství žijí. (Punová, 2012) Morálka ve společenství zformovaném holocaustem připouštěla krádeže ze společného vlastnictví ghetta. Nejčastěji se jednalo o krádeže potravin, které ještě více komplikovaly již tak složitý přidělový systém. Většina vězňů se dopouštěla krádeží ve svůj vlastní prospěch a ve prospěch svých blízkých. (Hájková, 2021) Tyto okolnosti vedly Egona Redlicha k častým dilematickým úvahám o poklesu morálky terezínských dětí. *„Co odpovídat dítěti, které krade uhlí? Vidí, že krade každý, a ztrácí jakýkoliv pocit morálky.“* (Redlich, 1995 s. 104)

Třetím zmiňovaným konceptem, z něhož vychází resilienční sociální práce s dětmi a mládeží je ekologická perspektiva, kdy jsou děti a mladiství v neustálé interakci se svým prostředím a vzájemně se ovlivňují v různých systémových úrovních. (Punová, 2012) Ať už jde o vliv nejbližšího okolí dětí a mládeže v podobě rodiny či jiných malých sociálních skupin, jichž jsou členy až po vliv celé společnosti utvářené různými kulturními vzorci, normami, hodnotami i politickou koncepcí. Ekologická perspektiva dává člověku, stejně tak dětem a mládeži, příležitost budovat své vlastní prostředí. (Fabián, 2021)

Punová (2012) ve své studii na konkrétních příkladech uvádí možnosti praktického využití strategií zvyšování resilience mládeže vycházející z letitého výzkumu Ann S. Masten a Marie - Gabriele J. Reed a zasazuje je do českého kontextu. Strategie zaměřené na riziko se primárně zaměřují na co nejmenší vystavení dětí a mládeže rizikovým a stresujícím zážitkům, jakými mohou být například šikana či ohrožení bezdomovectvím. Strategie zaměřené na aktiva jsou orientovány zejména na zlepšování kvality zdrojů, jejich množství a současně také zajištění jejich snazší dostupnosti. Příkladem může být snaha o zvýšení přítomnosti inspirativních osob v životě dětí a mládeže, které mu jsou schopny vytvářet podnětné prostředí. Procedurální strategie usilují o zlepšování či zmobilizování adaptačních mechanismů u dětí a mládeže. Jako příklad této strategie uvádí Punová zvyšování sebedůvěry dětí a mládeže či budování jejich vztahu s vrstevníky i v rámci mimoškolních aktivit. (Punová, 2012)

Resilienční přístup nabízí v sociální práci pestrout paletu možností, jak pracovat s dětmi a mládeží. Je jen na sociálních pracovnících, zda se chtějí vydat cestou této jedinečné příležitosti a dovedou *„v mladých lidech probouzet touhu čelit zlému osudu a obstát v bouři životních těžkostí. Vzhledem k tomu, že mládí je obdobím značně bouřlivým, je jejich činnost nadmíru potřebná.“* (Punová, 2015 s. 83)

2.6 Shrnutí výsledků historického výzkumu

Rostoucí násilí vůči židovskému obyvatelstvu směřující k jeho systematickému vyhlazování se stalo hybnou silou pro vznik terezínského ghetta. Tisíce židovských mužů, žen a dětí byly deportovány do malého pevnostního města přeměněného ve vězení příslušníky vlastního národa. Brzy přelidněné ghetto se stalo epicentrem mnoha sociálních problémů a místem každodenního boje terezínských vězňů o poslední zbytky lidské důstojnosti a vlastní život. Neutěšené životní podmínky volaly po akutním řešení a otevíraly prostor pro výkon sociální práce. Poskytování nezbytné pomoci a podpory dětem a mládeži se stalo výzvou pro všechny, kteří se do této činnosti zapojili. Mezi terezínskými vězni sice byli přítomni sociální pracovníci, kteří mohli poskytovat kvalifikovanou pomoc podloženou svými předválečnými zkušenostmi získanými prací s dětmi a mládeží, jejich kapacity však byly s ohledem na rozsah potřebné pomoci nedostatečné.

Na péči o děti a mládež se podílelo mnoho dalších osob vzdělaných napříč celým spektrem oborů, jejichž úzká spolupráce se stala základem multidisciplinárního přístupu v péči o děti a mládež. Sociální práce byla obohacována o poznatky z oborů medicíny, práva, psychologie, sociologie či pedagogiky. Její výkon byl nejen v rukou sociálních pracovníků, ale také lékařů a zdravotních sester, rabínů, učitelů a vychovatelů, psychologů, advokátů a mnoha dalších profesí. Sociální pracovníci se tak pro změnu snažili předávat poznatky z oboru sociální práce všem pečujícím osobám s cílem tuto péči co nejvíce zkvalitnit. Nedostatek kvalifikovaného personálu péči o děti a mládež značně komplikoval po celou dobu existence ghetta. Nezřídka se stávalo, že byl vyškolený personál deportován do vyhlazovacích táborů a byla nutná opětovná edukace nově nastoupených pečujících, jejichž předchozí zkušenost s péčí o děti a mládež byla prakticky nulová.

Obecně je možné terezínskou sociální práci s dětmi a mládeží rozdělit do dvou základních forem v podobě otevřené a uzavřené péče. Otevřená forma sociální péče odpovídá dnešním terénním službám, uzavřená forma terezínské sociální péče je předchůdcem současných pobytových zařízení sociálních služeb. Sociální práce s dětmi a mládeží prošla v terezínském ghettu značným vývojem a její stěžejní formou se stala systematická práce zaměřená na výchovné úkoly. Jádrem této skupinové sociální práce byly výchovné a vzdělávací činnosti, jejichž obsah byl sice rámcově dán oddělením péče o děti a mládež, ale daleko více se v nich zrcadlila osobnost pečujících a hodnoty sociální práce. Díky mnoha výrazovým technikám si mohly terezínské děti uchovávat svoje dětství, o které se je snažila nacistická okupace připravit. Pod vedením pečujících osob se chopily jedinečné příležitosti zhmotnit vlastní obavy, naděje, sny i touhy do unikátních děl, jejichž hodnota je dána především místem a okolnostmi jejich vzniku, stejně jako skutečností, že se většině autorů nepodařilo dožít osvobození. Povídky, příběhy, fejetony i celá čísla časopisů vydávaných jednotlivými dětskými domovy, básně, písně, kresby i divadelní hry, tím vším mohly děti zaměstnat své myšlenky, dát průchod svým emocím a snáze se adaptovat v novém sociálním prostředí. Terezínská sociální práce s dětmi a mládeží byla především o hledání a nalézání síly ve zranitelnosti a křehkosti dětí a mladistvých, o naději, o podpoře jejich odhodlání čelit tragickému osudu a o chuti žít.

2.7 Diskuse

Důležitým předpokladem k sepsání této bakalářské práce bylo shromáždění značného množství pramenů pojednávajících o životě dětí a mládeže v terezínském ghettu mezi lety 1941 – 1945. Bez jejich důkladné obsahové analýzy by nebylo možné rekonstruovat obraz terezínské každodennosti a zabývat se základními aspekty sociální práce s dětmi a mládeží v dané době. Při práci s historickými prameny je prakticky nemožné, aby nevyvstaly pochybnosti a úvahy o věrohodnosti jednotlivých svědectví a jejich subjektivním zaujetí zkreslujícím realitu. Důkladné studium pramenů spočívalo ve zkoumání událostí z vícero úhlů pohledu, byl kladen důraz na celkový kontext a dataci vzniku zdrojů. Jádrem práce bylo srovnání toho, jak je stejná skutečnost vnímána a popisována různými lidmi. Z těchto svědectví byl následně vybrán a citován jeden reprezentativní zdroj. Minulost ovlivňuje přítomnost. Děti a mládež dnes žijí ve zcela odlišných podmínkách než generace terezínských dětí. Přesto je možné nacházet mezi tehdejší a současnou sociální prací s dětmi a mládeží mnoho podobností. Zkušenosti z terezínské sociální práce mohou být zdrojem inspirace, ale i varováním před chybami, které není žádoucí přenášet do současné praxe.

Tristní životní podmínky terezínského ghetta, společnost založená na nerovnosti, kdy přilepšit jednomu často znamenalo ubrat druhému, morální a etická dilemata, s nimiž se potýkali všichni uvěznění, dnes jen obtížně představitelné podmínky, v nichž byly naplňovány základní hodnoty sociální práce. Předválečný boj sociálních pracovníků za uznání své profese se v prostředí ghetta změnil v boj za lepší životní podmínky potřebných. Životy dětí a mládeže byly hluboce zasaženy již před samotnou deportací do Terezína, avšak zpřetrhání sociálních vazeb a rozdělení celých rodin v prostředí ghetta tyto děti ještě více traumatizovalo. Péče o traumatizované děti byla důležitou součástí sociální práce, jejíž výkon komplikovaly značně omezené zdroje a nedostatek kvalifikovaných pracovníků. Tato problematika se promítá i do současné sociální práce. Omezené zdroje terezínské sociální práce spočívaly, zejména v počátcích existence ghetta, v akutním nedostatku potravin a předmětů běžné denní potřeby. Ačkoli v důsledku všudypřítomného nedostatku docházelo v terezínském ghettu ke krádežím, zaznamenány jsou i mnohé případy solidarity mezi vězni, včetně ochoty terezínských dětí podělit se o potraviny s hladovějícími. Obdobný princip solidarity je dnes možné spatřovat v činnosti potravinových bank, které jsou významným pomocníkem lidem v nouzi. Nezřídka se jedná o rodiče pečující o děti a mladistvé. Na udržitelnosti tohoto významného zdroje pomoci mají velký podíl potravinové sbírky pořádané ve všech krajích České republiky jednotlivými potravinovými bankami ve spolupráci s neziskovými organizacemi a obchodními řetězci. Důležitým prvkem této spolupráce je solidarita všech zúčastněných, zejména však všech donátorů ochotných přispět svým darem do sbírky a dobrovolníků věnujících svůj čas bez nároku na finanční odměnu. Potraviny získané sbírkami jsou buď uskladněny v potravinových bankách, odkud jsou vydávány konkrétním potřebným na základě doporučení sociálních pracovníků, nebo se k potřebným dostávají cestou jednotlivých sociálních služeb. Klíčovou roli zde hrají zejména pečovatelské a terénní programy.

Táborovou komandaturou byly řízeny veškeré aspekty terezínského života, včetně výkonu sociální práce. Ani kompetence dnešních sociálních pracovníků nejsou neomezené. Jsou limitovány Zákonem č. 108/2006 Sb. o sociálních službách a prováděcí Vyhláškou č. 505/2006 Sb., ale také vnitřními předpisy a dalšími pravidly vymezujícími rozsah působnosti

sociálních pracovníků v rámci konkrétních organizací. Péče o děti a mládež byla v prostředí ghetta považována za prestižní povolání spojené s drobnými výhodami. Nedostatek kvalifikovaných pracovních sil byl spíše důsledkem vlivu nepříznivých okolností než nezájmu o výkon této profese. Vedle sociálních pracovníků se na výkonu sociální práce podílely další osoby napříč nejrůznějšími obory. Sociální práce v terezínském ghettu tak měla multidisciplinární charakter. V současné sociální práci je nedostatek kvalifikovaných pracovníků fenoménem. Sociální oblast se potýká s vysokou fluktuací zaměstnanců. Ta je často způsobena odchodem do jiných odvětví z důvodu nedostatečného finančního i společenského uznání, které je mnohdy v hrubém nepoměru s povinnostmi sociálních pracovníků i pracovníků v sociálních službách. Výzkum prestiže sociální práce očima veřejnosti realizovaný v roce 2018 dokládá, že má veřejnost jen malé povědomí o sociální práci a nejčastěji si ji spojuje s přímou prací s klienty. Při seřazení sedmi pomáhajících profesí dle společenské prestiže zaujalo povolání sociálního pracovníka předposlední místo. (Dragomírecká, 2019) Ne vždy jsou také sociální pracovníci respektováni ostatními odborníky a uznáváni rovnocennými partnery v rámci multidisciplinární spolupráce. Sociální práce v prostředí terezínského ghetta přináší jedinečnou příležitost k objevení a pochopení podstaty spolupráce představitelů nejrůznějších oborů, kteří se učili jeden od druhého, a i v těch nejtěžších podmínkách nalézali společnými silami zdroje pomoci a podpory. Ať už se jednalo o sociální pracovníky, pedagogy, psychology, lékaře a zdravotníky či laiky, všichni měli šanci podílet se na výkonu sociální práce a usilovat o zlepšení životních podmínek dětí a mládeže, ačkoli byli v terezínském ghettu sami vězněni a jejich životní podmínky nebyly o mnoho lepší. Možnost zlepšovat životní podmínky a podpořit rozvoj sociálních služeb je v současné době umožněn všem občanům prostřednictvím participace na procesu komunitního plánování sociálních služeb. Obecně však ve společnosti převládá tendence aktivně se zapojit do rozvoje sociálních služeb teprve ve chvíli vlastní sociální potřeby, aniž by byl brán ohled na potřeby ostatních. Všeobecné povědomí o sociálních službách na lokální úrovni a participace na jejich rozvoji je však šancí na poskytování kvalitních služeb, v nichž by mohli sociální pracovníci ve spolupráci s dalšími osobami pomoci nacházet řešení nepříznivé sociální situace co největšího množství nejen dětí a mladistvých, ale všech potřebných. Sociální práce těch, kteří v terezínském ghettu obětavě pracovali ve prospěch druhých je důležitým odkazem dokládajícím, že i v těžkých podmínkách je možné nalézat pomoc a podporu, nepřeváží-li nečinnost okolí a jsou-li lidé ochotni se na poskytování pomoci v jakékoli formě sami podílet.

Sociální práce má mnoho forem, v nichž jsou sociálními pracovníky při práci s konkrétní cílovou skupinou klientů uplatňovány rozličné přístupy. Případová sociální práce, kterou považuje Levická (2002) za nejstarší a nejpropracovanější metodu sociální práce, byla s ohledem na množství potřebných dětí a mladistvých na jednoho pečovatele v Terezíně jen velice obtížná. Postupným zlepšením distribuce předmětů běžné denní potřeby se mohla hlavní oblast sociální pomoci přesunout z akutního uspokojování materiálních potřeb k systematictější práci. Skupinová sociální práce v rámci společenství utvářela sociální mikrosvět terezínských dětí a mládeže. Místo, v němž vznikaly nové sociální vazby a kde prostřednictvím celé řady výrazových technik v rámci výchovných a vzdělávacích aktivit mohly děti a mladiství zpracovávat svá traumata a adaptovat se na podmínky a prostředí nuceného společenství. Významnou roli při práci s dětmi sehrál respekt k jejich individualitě, podpora samostatnosti, odolnosti a síle čelit osudu, který zosnovala nacistická okupace. Útočiště v prostředí ghetta nacházely terezínské děti u svých vychovatelů, v kolektivu domova představujícím skupinu vrstevníků, s nimiž mohly sdílet svůj život terezínského vězně a vzájemně se podporovat. Děti napříč generacemi jsou vystaveny

tíživým situacím, které se mění v kontextu své doby. Útočištěm dnešních dětí a mladistvých ohrožených sociálně nežádoucími jevy se často stávají nízkoprahová zařízení, v nichž je usilováno o sociální začlenění těchto dětí a předcházení sociálního vyloučení této cílové skupiny. Významným odkazem sociální práce v terezínském ghettu je způsob, jakým se zde děti snažily za podpory všech osob zapojených do sociální péče vyrovnat se životem v nuceném společenství. Tento odkaz může být pro další generace sociálních pracovníků i dětí klíčem k řešení sociálních problémů a unikátním svědectvím toho, že i ty nejtěžší životní podmínky v sobě ukrývají obrovský potenciál lidské nezlomnosti a schopnosti svojí situaci čelit. Zajímavým námětem na další zpracování tématu by tak mohl představovat výzkum na téma *„Nezlomnost terezínských dětí a mládeže jako inspirace pro pozitivní změny v životním způsobu dětí a mládeže v nepříznivé sociální situaci“*.

Terezínskému ghettu je věnováno značné množství publikací, studií a odborných článků českých i zahraničních autorů. Taktéž v archivech je obsaženo mnoho pramenů, přestože se dochoval jen zlomek toho, co se nepodařilo nacistům při zahlazování stop zničit. Přemíra dostupných materiálů však byla při psaní této bakalářské práce spíše úskalím než výhodou. Z velkého množství zdrojů muselo být vybíráno, přičemž byl výběr přes veškeré snahy subjektivní. Některé prameny se od sebe odlišují a odráží se v nich osobní postoj autora. Limitem této bakalářské práce je také skutečnost, že vychází pouze z písemných zdrojů. Nebyly realizovány rozhovory s dosud žijícími pamětníky, stejně tak nebyla využita svědectví v podobě dochovaných audiovizuálních rozhovorů s pamětníky. Tyto prameny orální historie by při dalším prohloubení problematiky neměly být opomenuty.

Závěr

Bohatou historii pevnostního města v Ústeckém kraji upozadila druhá světová válka, díky níž je Terezín do povědomí světové veřejnosti vepsán jako nástroj zcestné nacistické ideologie usilující o vyhlazení židovského národa. Terezínské ghetto se stalo místem, kde v žalostných podmínkách trpěli lidé upínající své sny a naděje ke konci války, kterého se dožil jen nepatrný zlomek z nich. Záměrem této bakalářské práce bylo přiblížit sociální práci v terezínském ghettu s akcentem na oblast péče o děti a mládež. Hlavní části práce předchází několik dílčích kapitol věnovaných historickým událostem a aspektům vzniku terezínského ghetta. Propagandistická funkce přisouzená Terezínu je hanebnou ukázkou zkrášlování tvrdých poměrů panujících v ghettu, ale také skutečností, která terezínské ghetto odlišila od ostatních ghetta a umožnila výkon sociální práce. Prostřednictvím analýzy pramenů byla zjišťována fakta, díky nimž bylo možné odpovědět na otázku kdo a jakou formou vykonával sociální práci s dětmi a mládeží v terezínském ghettu mezi lety 1941 – 1945 a současně zjistit, jak sociální práce těmto dětem a mladistvým pomáhala adaptovat se na nové podmínky v prostředí nuceného společenství. Archiválie uložené převážně ve fondech Židovského muzea v Praze a Památníku Terezín či publikace a studie autorů věnujících se problematice holocaustu se staly hlavními prameny, z nichž tato bakalářská práce vychází. Jejich studium umožnilo získat přehled o jednotlivých osobnostech, které se v terezínském ghettu zapojily do výkonu sociální práce. Ne vždy se však jednalo o sociální pracovníky, proto své poznatky z oboru sociální práce předávali sociální pracovníci lékařům, zdravotním sestrám, pedagogům, vychovatelům, psychologům i laikům, čímž se mohlo na sociální intervenci podílet více osob. I přesto však připadalo na každého pracovníka mnoho potřebných, což téměř znemožňovalo individuální práci. Sociální práce tak měla v prostředí nuceného společenství podobu skupinové práce s důrazem na respekt k individualitě každého jednotlivce, který byl součástí skupiny. Tato skutečnost je nejvíce znatelná v péči o děti a mládež v dětských domovech, kde byl respekt k individualitě obohacen o zplnomocnění dětí a mládeže, kterým bylo umožněno v rámci samosprávy jednotlivých domovů alespoň částečně rozhodovat o svých záležitostech. Sociální práce se zaměřovala zejména na výchovné úkoly. Válečné konflikty patří mezi jedny z nejvíce traumatických událostí, s nimiž se může člověk během svého života setkat. Využití rozličných výrazových technik při práci s terezínskými dětmi a mládeží umožnilo těmto dětem a mladistvým lépe zpracovat traumatické události, jimž byly vystaveny a snáze se adaptovat na podmínky a prostředí terezínského ghetta.

Sociální práce s dětmi a mládeží v terezínském ghettu mapuje dosud nepříliš probádané období historie sociální práce a přináší tak nové poznatky v oboru. Tematické zaměření této bakalářské práce se může stát zdrojem inspirace pro současné sociální pracovníky, ale také podnítit jejich zájem o další studium pramenů a svědeckých výpovědí a téma ještě více prohloubit. Podpora resilience sehrála v terezínské sociální práci klíčovou roli. Resilienční přístup si však své místo v současné sociální práci s dětmi a mládeží teprve hledá. Povědomí o sociální práci v prostředí terezínského ghetta tak může být pro sociální pracovníky impulsem k obohacení svojí práce o koncept resilience. Ačkoli se jedná o historické téma, jeho odkaz je stále aktuální. V kontextu největšího evropského válečného konfliktu od porážky nacistického Německa jde o téma nadčasové s nepřeberným množstvím námětů k dalšímu bádání. Jako příklad dalšího výzkumu je možné uvést „*Výrazové techniky terezínských dětí a mládeže jako inspirace pro podporu nuceně vysídlených ukrajinských dětí integrovaných do české společnosti.*“

Seznam použité literatury

- ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 Tvář nuceného společenství: Díl I. – Dějiny*. Brno: Barrister&Principal, 2006. ISBN 80-7364-024-4.
- ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 Tvář nuceného společenství: Díl II. – Sociologie*. Brno: Barrister&Principal, 2006. ISBN 80-7364-024-4.
- ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 Tvář nuceného společenství: Díl III. – Psychologie*. Brno: Barrister&Principal, 2006. ISBN 80-7364-024-4.
- BARTLETT, Harriett M. *The Common Base of Social Work Practise* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 1970 [cit. 2023-03-19]. Dostupné z: [bartlett.pdf \(muni.cz\)](#)
- BÄUMLOVÁ, Gertruda. *O pozitivní výchově* [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 1942 – 1945 [cit. 2023-03-10]. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/76330
- BLODIG, Vojtěch. *Přežívání v ghettu Terezín* [online]. 2019 [cit. 2023-10-28]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/prezivana-v-ghettu-terezin/>
- BLODIG, Vojtěch. *Vznik terezínského ghetta*. Terezínské listy 25 [online]. 2002 [cit. 2023-10-18]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/publikace/terezinske-listy>
- BONDYOVÁ, Ruth. *Prominenti až do odvolání*. Terezínské studie a dokumenty 1998. Praha: Academia, 1998. ISBN 80-200-0682-6.
- BRANDEISOVÁ, Friedl Dicker. *Dětské kresby* [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 1942 – 1945 [cit. 2024-03-12]. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/76332
- ČAPEK, Petr. *Struktura pevnosti* [online]. 2018 [cit. 2023-10-16]. Dostupné z: <https://www.pevnostterezin.cz/struktura-pevnosti/>
- ČAPEK, Petr. *Střípky historie pevnosti Terezín* [online]. 2018 [cit. 2023-10-16]. Dostupné z: <https://www.pevnostterezin.cz/historie-pevnosti/>
- ČERNÝ, Bohumil. *Emigrace Židů z Českých zemí v letech 1938 – 1941*. Terezínské studie a dokumenty 1997. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0615-X.
- DEMNER, Leo. *Technická zpráva z Terezína* [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 1942 – 1945 [cit. 2024-02-11]. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/76333
- DRAGOMIERECKÁ, Eva. *Prestiž sociální práce očima veřejnosti*. Sborník příspěvků z konference [online]. 2019 [cit. 2024-04-03]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225517/Sbornik_z_konference.pdf/666069ac-9a14-f1b2-4dce-d192cef9a2c9
- EGERMAIEROVÁ, Václava. *Sociální práce s dětmi (role sociální práce a sociální pedagogiky - vztah, společné znaky a rozdíly)*. Sociální novinky [online]. 2017 [cit. 2024-03-16]. Dostupné z: [Sociální novinky - Sociální práce s dětmi \(role sociální práce a role sociální pedagogiky – vztah, společné znaky, rozdíly\) - Mgr. Václava Egermaierová , Sociální novinky - Sociální novinky | 2015 \(socialninovinky.cz\)](#)

- ENGLÄNDEROVÁ, Rosa. *Naším úkolem – naše cesta* [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 1942 – 1945 [cit. 2023-03-10]. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/76335
- FABIÁN, Petr. *Možná to jde i jinak. Teorie a metody v sociální práci*. Pardubice: Polygrafické středisko Univerzity Pardubice, 2021. ISBN 978-80-7560-368-6
- FEDOROVÍČ, Tomáš. *Střípky ze života duševně nemocných v ghettu Terezín*. Zpravodaj 4/2021 [online]. 2021 [cit. 2023-03-10]. Dostupné z: <https://newsletter.pamatnik-terezin.cz/stripky-ze-zivota-dusevne-nemocnych-v-ghettu-terezin/>
- FISCHER, Albert. *Bez názvu* [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 1942 – 1945 [cit. 2024-02-10]. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/76336
- FISCHEROVÁ, Luisa. *Sociální péče v L 417 v Terezíně* [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 1943 [cit. 2024-02-05]. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/76337
- FLEISCHMANN, Karel. *Měsíční zpráva oddělení sociální péče v Terezíně na říjen 1943* [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 1943 [cit. 2023-12-05]. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/138025
- FRANKOVÁ, Anita. *Terezínská výchova. Zprávy k prvnímu výročí terezínských domovů v L 417*. Terezínské studie a dokumenty 1998. Praha: Academia, 1998. ISBN 80-200-0682-6.
- GAZSI, Roman. *Historie pevnosti Terezín* [online]. 2014 [cit. 2023-10-16]. Dostupné z: <http://fort-terezin.cz/historie-pevnosti-terezin/historie-pevnosti.html>
- HÁJKOVÁ, Anna. *Poslední ghetto. Všední život v Terezíně*. Praha: Kalich, 2021. ISBN: 978-80-7017-302-2
- HROCH, Miroslav a kol. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985. ISBN: 14-383-85.
- CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. Praha: V Ráji, 2021. ISBN: 80-86758-18-4
- KÁRNÝ, Miroslav. *Zpráva Maurice Rossela o návštěvě Terezína* [online]. 2019 [cit. 2023-10-30]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/propagandisticka-funkce-terezina/zprava-maurice-rossela-o-prohlidce-terezina/>
- KÁRNÝ, Miroslav, KÁRNÁ, Margita. *Terezínští dětští vězňové*. Terezínské listy 22 [online]. 1994 [cit. 2024-02-10]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/publikace/terezinske-listy>
- KASPEROVÁ, Dana. *Výchova a vzdělávání židovských dětí v Protektorátu a v ghettu Terezín*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010. ISBN 978-80-7308-327-4.
- KLEPÁČKOVÁ, Olga, ČERNÁ, Martina, ŠLECHTOVÁ, Pavla. *Social Work in the Terezin Ghetto as an Inspiration for the Present and the Future*. Sociální práce [online]. 2021 [cit. 2023-11-28]. Dostupné z: <https://socialniprace.cz/article/social-work-in-the-terezin-ghetto-as-an-inspiration-for-the-present-and-the-future/>
- KODYMOVÁ, Pavla. *Historie české sociální práce v letech 1918-1948*. Praha: Nakladatelství Karolinum Univerzity Karlovy, 2013. ISBN 978-80-246-2256-9.

- KODYMOVÁ, Pavla. *Sociální pracovnice Luisa Fischerová*. Fórum sociální práce 2017/2 [online]. 2017 [cit. 2024-02-10]. Dostupné z: https://forumsocialniprace.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/10/2017/12/Pavla_Kodymova_55-59.pdf
- KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút, KOTOUČ, Kurt Jiří, ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghett? Básně, próza a kresby terezínských dětí*. Praha: Aventinum, s. r. o., 1995. ISBN 80-7151-528-0.
- LAUSCHEROVÁ, Irma. *Ze zápisů a pamětí terezínského čísla*. Terezínské listy 14 [online]. 1985 [cit. 2024-02-02]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/publikace/terezinske-listy>
- LEVICKÁ, Jana. *Metódy sociálnej práce* [online]. 2002 [cit. 2024-04-03]. Dostupné z: [LevickaMetodysocialnejprace.pdf \(vssvalzbety.sk\)](http://LevickaMetodysocialnejprace.pdf(vssvalzbety.sk))
- LÖWY, Louis. *Výchovná práce v Terezíně* [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 1944 [cit. 2023-03-11]. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/138036
- MAIER, František. *Bez názvu* [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 1942 – 1945 [cit. 2024-03-10]. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/76353
- MAKAROVA, Elena. *Pevnost nad propastí. Já, děcko bloudící? Děti a učitelé v terezínském ghettu 1941 – 1945*. Praha: Bergman, 2009. ISBN 978-80-904207-2-4
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Sociální služby*. Praha: Portál, 2007. ISBN: 978-80-7367-310-9
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2007. ISBN: 978-80-7367-331-4
- MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky. Životopis, který se nevešel na jednu stránku*. Brno: Barrister&Principal, 2021. ISBN 978-80-7364-121-4
- MILOTOVÁ, Jaroslava. *Ústředna pro židovské vystěhovalce v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940*. Terezínské studie a dokumenty 1997. Praha: Academia, 1997 ISBN 80-200-0615-X.
- NAVAROVÁ, Hana. *Dětství - Sociologická encyklopedie* [online]. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2017 [cit. 2024-03-14]. Dostupné z: [Dětství – Sociologická encyklopedie \(cas.cz\)](http://Detstvi-Sociologicka-encyklopedie(cas.cz))
- NAVRÁTIL, Pavel, MUSIL, Libor. *Sociální práce s příslušníky menšinových skupin* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2000 [cit. 2023-03-19]. Dostupné z: [Socialni-prace-s-prislusniky-mensinovyh-skupin Musil Navratil.pdf \(muni.cz\)](http://Socialni-prace-s-prislusniky-mensinovyh-skupin-Musil-Navratil.pdf(muni.cz))
- NEZNÁMÝ AUTOR. *Administrativní členění židovské samosprávy v Terezíně v roce 1944* [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 1944 [cit. 2024-02-02]. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/138163#
- NEZNÁMÝ AUTOR. *Sociální péče o mládež v Terezíně 1941-1944. Sociální péče o mládež v Terezíně 1944-1945* [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 1941 – 1945 [cit. 2024-02-02]. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/2820

- NEZNÁMÝ AUTOR. *Zpráva o počátcích oddělení sociální péče v Terezíně* [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 1942 [cit. 2023-12-05]. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/138026
- NOVOTNÝ, Jan Sebastian. *Zdroj resilience a problémy s přizpůsobením u dospívajících*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2015. ISBN 978-80-7464-700-0
- ONDŘICHOVÁ, Lucie. *Příběh Fredyho Hirsche*. Praha: Sefer, s. r. o., 2001. ISBN 80-85924-32-3.
- PETRUSEK, Miroslav. *Adaptace - Sociologická encyklopedie* [online]. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2018 [cit. 2024-03-10]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Adaptace>
- POLÁK, Erik. *Terezínská republika ŠKID*. Terezínské listy 21 [online]. 1993 [cit. 2023-03-11]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/publikace/terezinske-listy>
- POLÁK, Erik. *Terezín v konečném řešení židovské otázky* [online]. 2011 [cit. 2023-10-22]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/zdroje/odborne-a-dalsi-texty/vybrane-texty-ze-sborniku-terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau/terezin-v-konecnem-reseni-zidovske-otazky/>
- PUNOVÁ, Monika. *Konceptuální vymezení resilienční sociální práce s mládeží*. Sociální práce 4 [online]. 2012 [cit. 2024-03-16]. Dostupné z: [2012-4.pdf \(socialniprace.cz\)](#)
- PUNOVÁ, Monika. *Práce s mládeží v době nejisté* [online]. 2015 [cit. 2024-03-16]. Dostupné z: [4788-1497115361.pdf \(oaji.net\)](#)
- PUNOVÁ, Monika. *Resilience v sociální práci s rizikovou mládeží*. Sociální práce 2 [online]. 2012 [cit. 2024-03-16]. Dostupné z: [2012-2.pdf \(socialniprace.cz\)](#)
- REDLICH, Egon. *Péče o mládež v Terezíně* [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 1942 – 1945 [cit. 2024-02-02]. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/76355
- REDLICH, Egon. *Zítřejí jedeme, synu, pojedeme transportem*. Deník Egona Redlicha z Terezína. 1.1 1942–22. 1. 1944. Brno: Doplněk, 1995. Ed. Miroslav Kryl. ISBN 80-85765-40-3.
- SAK, Petr. *Mládež - Sociologická encyklopedie* [online]. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2018 [cit. 2024-03-14]. Dostupné z: [Mládež – Sociologická encyklopedie \(cas.cz\)](#)
- SALEEBEY, Dennis. *Power in The People: Strengths and Hope*. Advances in Social Work [online]. 2000 [cit. 2024-03-20]. Dostupné z: [Power in The People: Strengths and Hope | Advances in Social Work \(iupui.edu\)](#)
- ŠIMÍČEK, Petr. *Norimberské zákony z roku 1935* [online]. 2012 [cit. 2023-10-17]. Dostupné z: <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/norimberske-zakony-z-roku-1935/>
- ŠPILÁČKOVÁ, Marie. *Historical Research in Social Work – Theory and Practice*. ERIS Web Journal [online]. 2012 [cit. 2024-01-18]. Dostupné z: https://periodika.osu.cz/eris/dok/2012-02/04_historical_research_in_social_work.pdf
- TARSI, Anita. *Staré ženy z Německy v ghettu Terezín*. Terezínské studie a dokumenty 1998. Praha: Academia, 1998. ISBN 80-200-0682-6.

VANČÁKOVÁ, Martina. *Institucionální (ústavní) péče o dítě* [online]. [cit. 2024-03-15]. Dostupné z: [Institucionální \(ústavní\) péče o dítě | Virtuální knihovna - NRP \(knihovnanrp.cz\)](https://knihovna.nrp.cz/)

WEIL, Rudolf. *Bez názvu* [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 1943 [cit. 2024- 03-10].

Dostupné z:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/76360

Zákony pro lidi. *Zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí* [online]. 2024 [cit.

2024 - 03-14]. Dostupné z: [359/1999 Sb. Zákon o sociálně-právní ochraně dětí \(zakonyprolidi.cz\)](https://zakonyprolidi.cz/)

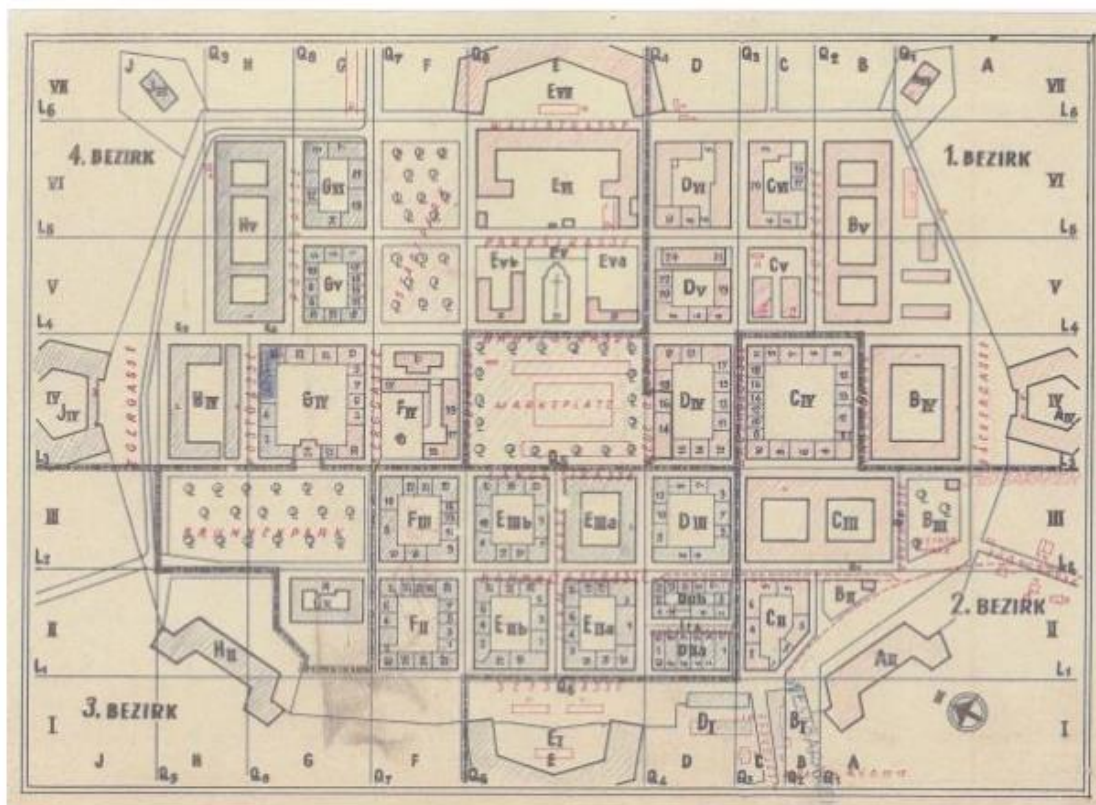
Zákony pro lidi. *Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách* [online]. 2024 [cit. 2024 - 03-14].

Dostupné z: [108/2006 Sb. Zákon o sociálních službách \(zakonyprolidi.cz\)](https://zakonyprolidi.cz/)

Přílohy

Přílohy A Doplnkový obrazový materiál

Příloha A.1 Plán Terezína z doby existence ghetta s označením ulic kombinací písmen a číslic

Zdroj: www.holocaust.cz

Příloha A.2 Norimberské zákony z roku 1935

Zdroj: www.moderni-dejiny.cz

Zákon o říšském občanství

§ 1

(1) Státním příslušníkem je ten, kdo náleží do ochranného svazku Německé říše a je jí za to zvláště zavázán.

(2) Státní příslušnost se získá podle ustanovení zákona o říšské a státní příslušnosti.

§ 2

(1) Říšským občanem jest pouze státní příslušník německé nebo příbuzné krve, který dokazuje svým chováním, že je ochoten a schopen věrně sloužit německému národu a říši.

(2) Říšského občanství se nabývá propůjčením listiny o říšském občanství.

(3) Říšský občan je jediným nositelem v zákonech stanovených plných politických práv.

Zákon o ochraně německé krve a německé cti

Proniknut poznáním, že čistota německé krve je předpokladem další existence německého lidu, a prodchnut neochvějnou vůlí, zabezpečiti německý národ pro všechnu budoucnost, usnesl se říšský sněm jednohlasně na následujícím zákoně, který se tímto vyhlašuje:

§ 1

(1) Sňatky mezi židy a státními příslušníky německé nebo druhově příbuzné krve jsou zakázány. Manželství uzavřená proti tomuto zákonu jsou neplatná, i když byla k obcházení zákona uzavřena v cizině.

(2) Žalobu na prohlášení manželství za neplatné může podat pouze státní návladní.

§ 2

Mimomanželský styk mezi židy a státními příslušníky německé nebo druhově příbuzné krve je zakázán.

§ 3

Židé nesmějí ve své domácnosti zaměstnávat státní příslušníky německé nebo druhově příbuzné krve mladší 45 let.

§ 4

(1) Židům se zakazuje vztyčovat říšské a národní vlajky a užívání říšských barev.

(2) Užívání židovských barev je jim naproti tomu dovoleno. Výkon těchto oprávnění je pod státní ochranou.

§ 5

(1) Kdo jedná proti zákazu § 1, bude potrestán kázníci.

(2) Muž, který jedná proti zákazu § 2, bude potrestán vězením nebo kázníci.

(3) Kdo jedná proti ustanovení § 3 nebo § 4, bude potrestán vězením až do jednoho roku a peněžitou pokutou, nebo jedním z těchto trestů.

Nařízení k zákonu o říšském občanství

§ 2

(2) Židovským míšencem je ten, kdo pochází od jednoho nebo dvou prarodičů, podle rasy plně židovských, není-li podle § 5, odst. 2, židem. Za plně židovského se bez dalšího pokládá prarodič, když příslušel k židovskému náboženskému společenství.

§ 5

(1) Židem je ten, kdo pochází při nejmenším od tří prarodičů, podle rasy plně židovských. Platí (tu) § 2, odst. 2, věta 2.

(2) Za žida se také pokládá státní příslušník, je-li židovským míšencem, pocházejícím od dvou plně židovských prarodičů,

a) když v době vydání zákona příslušel k židovskému náboženskému společenství nebo potom do něho byl přijat,

b) když v době vydání zákona byl v manželství se židem nebo potom do něho vstoupil,

c) když pochází z manželství se židem ve smyslu odstavce 1, jestliže bylo toto manželství uzavřeno za účinnosti zákona o ochraně německé krve a německé cti ze dne 15. září 1935,

d) když pochází z mimomanželského styku se židem ve smyslu odstavce 1 a narodil se nemanželsky po dni 31. července 1936

Příloha A.3 Denní rozkaz Rady starších z 16. 2. 1942 povolující nedělní návštěvy dětí u rodičů

Ghetto Theresienstadt
Der Ältestenrat

Theresienstadt, 16.2.1942

T a g e s b e f e h l Nr. 53
vom 16. Februar 1942.

1./ Geschenke an Handwerker.
Der Ältestenrat bringt in Erinnerung, dass es verboten ist, Handwerker für geleistete Arbeiten, in welcher Form immer, zu beschenken und macht darauf aufmerksam, dass nicht nur gegen den Geschenke annehmenden Handwerker, sondern auch gegen die gebenden Ghettoinsassen mit aller Strenge eingeschritten wird.

2./ Besuche der Kinder bei den Eltern.
Die von der Kinderfürsorge organisierten Besuche der Kinder bei den Eltern werden voraussichtlich stets Sonntag erfolgen; die Eltern werden durch die Gebäudeältesten stets jeweils vorher verständigt. Die Besuchszeit, nach welcher die Kinder pünktlich zum Abmarsch anzutreten haben, ist mit 2 Stunden festgesetzt. Die Eltern werden aufmerksam gemacht, dass sie den Anordnungen der Begleitperson unbedingt nachzukommen haben, da ihre Kinder sonst von den Besuchen ausgeschlossen werden müssten.

3./ Spende von Fieberthermometern.
Die Leitung des Gesundheitswesens ersucht die Insassen des Ghettos, Fieberthermometer zur Verfügung zu stellen. Die kleine Anzahl, die auf den Krankenstuben vorhanden war, ist im Laufe der Zeit gebrauchsunfähig geworden. Zur Illustration sei angeführt, dass in der Infektionsabteilung 58 Patienten nur mit einem Thermometer gemessen werden können. Die Spender mögen die Thermometer bis 19.d.M. mittags in der Kanzlei des Chefarztes der einzelnen Wohnheiten abgeben.

4./ Verhaltensvorschriften für die Ghettostraferichte.
Dem heutigen Tagesbefehl sind die Verhaltensvorschriften für die Ghettostraferichte beigegeben.

5./ Todesfälle.

Name	Todestag	Geb.J.	Tr.Nr.
Zwergbaum Nathan	15.2.1942	1866	573/R
Ritter Ida	15.2.1942	1878	94/V

Der Ältestenrat
i.A. Janowitz m.p.

Příloha A.4 Harmonogram dne chlapců domova Nešarim

Domov Nešarim / Jestřábi / byl založen 9. 7. 1942 ve stejné místnosti budovy L 417, kterou má dodnes, označené tehdy číslem XIX. Skládá se převážně z dětí z bývalých dětských domovů hamburských a dráž-danaských kasáren, počtem 41. Hadrichů na domov: Franta Maier, Käthe Fuchsová, Lilli Ferdová. Domov se zoceluje hlavně společnou prací, jako n. př. přípravou divadelního spracování 10. bodu zákonu mladého Žida, „vlast, národ, řeč“, nebo výzdobou místnosti. Volí se první samospráva. Je určen systém služeb, týdně se střídajících. Rozbíná se pravidelné zaměstnání dětí - program-. Život celé budovy se uměrně je a stává pravidelným, tím i život domova.

Denní rozvrh :

6.45	Budíček, ranní čtvrthodinka
7.15 - 8.45	Pořádek osobní, pořádek na domově, snídaně.
8.45 - 9	Ranní apel, prohlídka čistoty
9 - 12	Oběd
12 - 13	Oběd
13 - 14	polední klid
14 - 14.30	odpolední apel, prohlídka
14.30 - 17	odpolední zaměstnání
17 - 18	večeře
18 - 20	volno
20 - 22	večerní program, mytí
22	noční klid

V polední době nastala změna zařazením poloviny hochů do práce v zahradě.

Mimo pravidelné večírky na erev-šabat, oslavy svátků, poučné a zábavné kroužky, tělocvičné podniky, byly nacvičeny a předvedeny divadelní a recitační scény : „ Na kře ledové „ „ Vlast, národ, řeč „ „ Krysař hamelský „ „ Rohovník šterrochý „ „ Ztracený syn „ „ Šimke „ „ Balada biblická „ „ „ Nebukadnezar „ „ Byl založen pěvecký sbor, skládající se zprvu pouze z chlapců domova, rozšířený později o děti z jiných domovů, který též vystupoval veřejně . Byl dán podnět ke spolupráci s rodiči ve formě rodičovského sdružení, které se však nesešlo pro nedostatek času rodičů.

Domov byl 2krát přestavován a 4krát měněna výzdoba. Na domově se vystřídaly tyto opatrovnice a vedoucí : Lilli Ferdová, Margit Krausová, Käthe Fuchsová, Malva Hekšová, Rudolf Weil, Jindřich Goldstein, Kratší dobu působili : Hugo Steckler, Rudolf Löwy, Arnošt Ehrlich, Oto Klein.

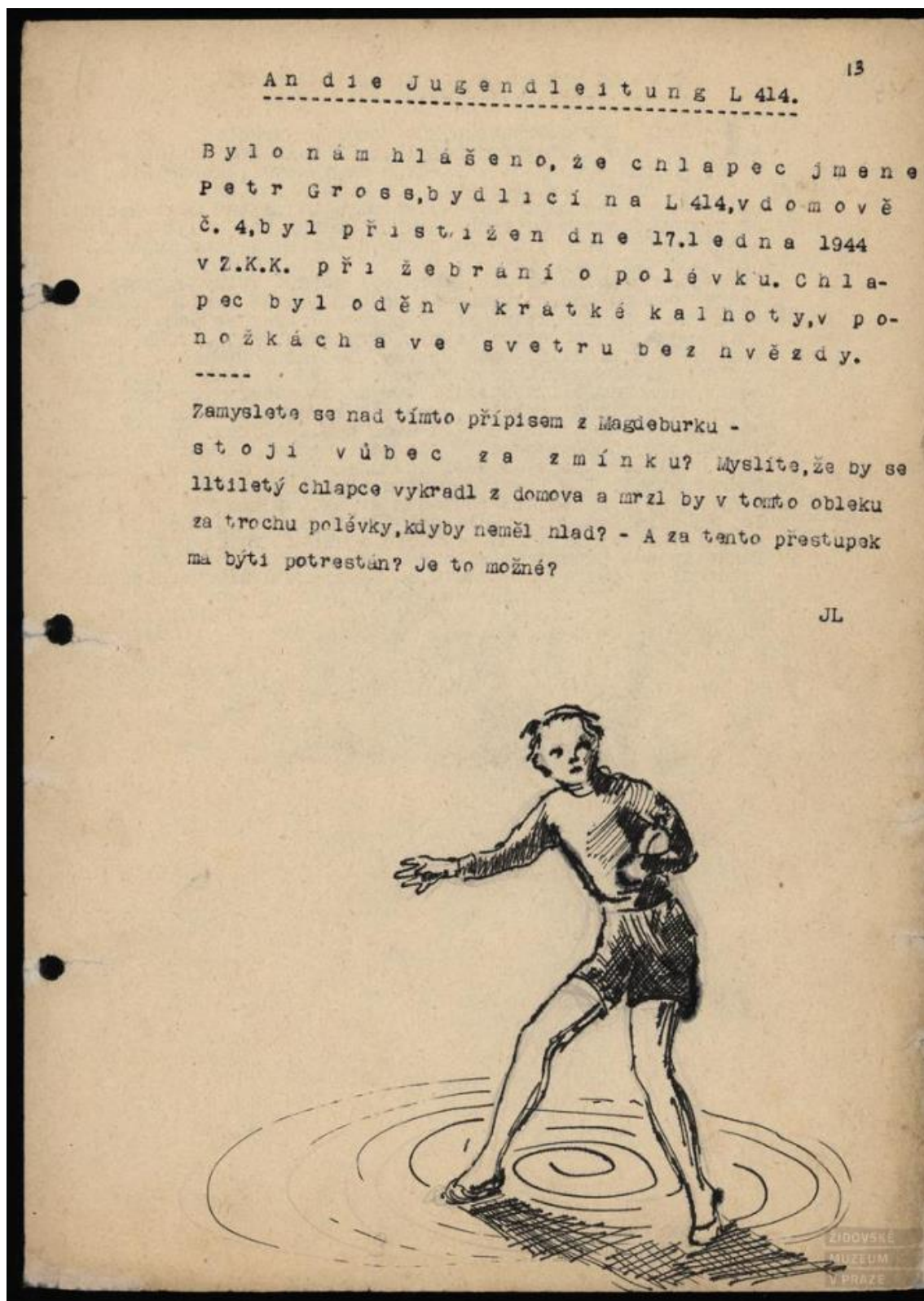
Nynější stav : Bedřiška Lavecká, Franta Maier.

Na domově se zachovávaly veškeré hygienické předpisy. Za tyfovou epidemii onemocněly dvě děti.

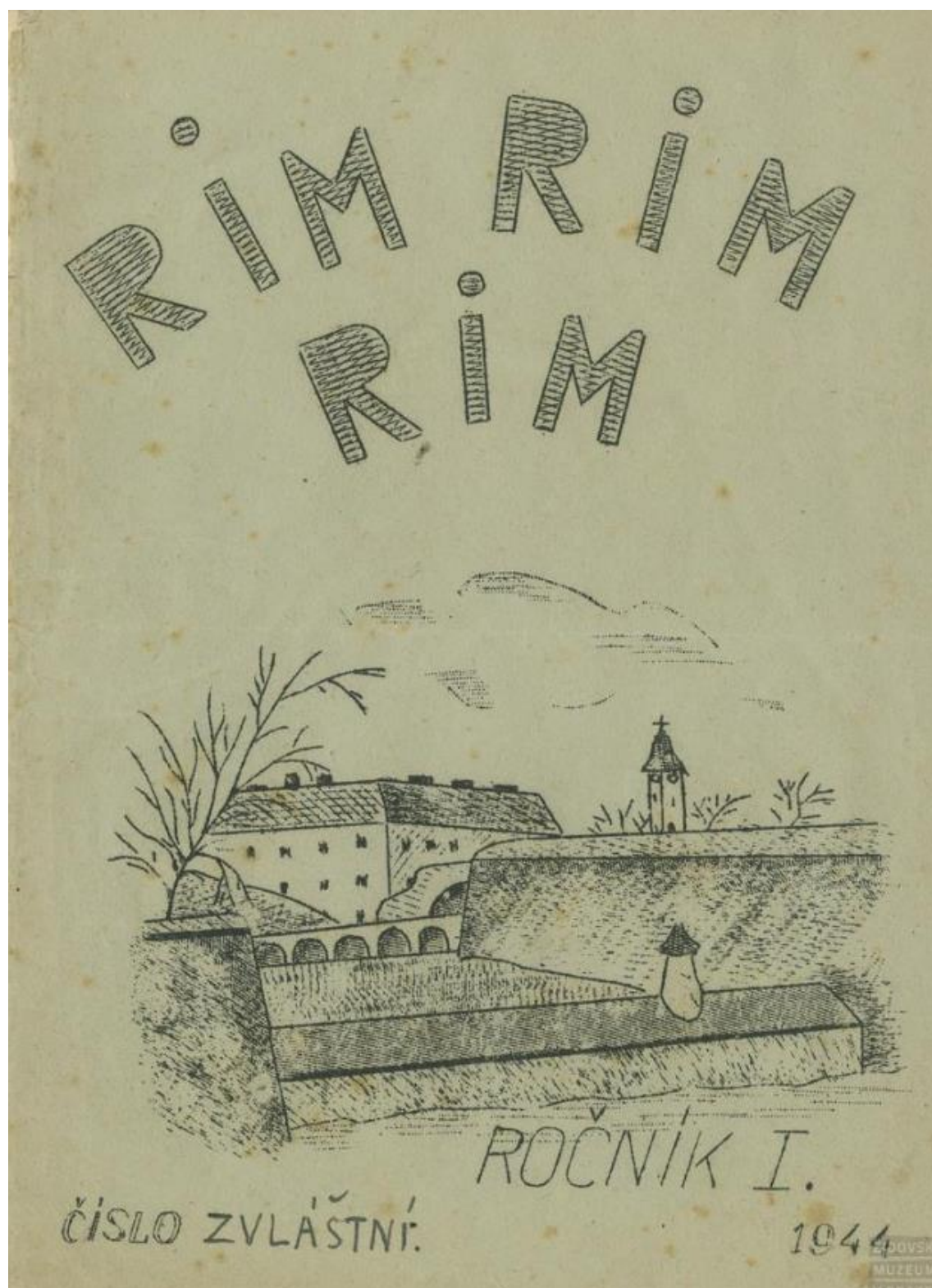

Příloha A.6 Titulní strana časopisu Bonaco vydávaného staršími dívkami domova L 414

Příloha A.8 Titulní strana časopisu Rim Rim Rim vydávaného chlapci z domova Nešarim

Příloha A.9 Autoportrét Friedl Dicker-Brandeis (1898 – 1944)

Zdroj: www.collections.jewishmuseum.cz